

**ASUR VE BABİL KRONİKLERİNDE KADINLAR:
KRALİÇELER, EŞLER VE TANRIÇALAR**
WOMEN IN ASSYRIAN AND BABYLONIAN
CHRONICLES: QUEENS, WIFES AND GODDESSES

Gökhan KAĞNICI*

Makale Bilgisi

Başvuru: 29.04.2020

Kabul: 16.09.2020

Article Info

Received: April 29, 2020

Accepted: September 16, 2020

Özet

Eski Mezopotamya’da kadın konusundaki çalışmaların son yıllarda büyük bir ivme kazandığı görülmektedir. Bu çalışmalarda genellikle kadının Eski Mezopotamya’nın siyasal, kamusal, toplumsal, dinsel ve ekonomik alanlarındaki rolleri üzerinde durulmuştur. Hem gündelik yaşamın hem de kozmik âlemin önemli dışil özneleriyle ilgili Eski Mezopotamya’nın çivi yazılı kaynaklarında hatırı sayılır oranda kayıt mevcuttur. Bu makale M.Ö. 1. binyılda düzenlenen Asur ve Babil kroniklerinde kadınlarla ilgili ne türden bilgiler bulunduğu bahsedecektir. Ayrıca bu bilgilerin metinlerdeki diğer olaylarla ilişkisinin anlamsal ve bağlamsal boyutları tespit edilmeye çalışılacaktır. Belirli bir kronolojik düzene göre derlenen ve düzenlenen Mezopotamya kronikleri M.Ö. 3. binyılın ikinci yarısıyla 1. binyılın son yüzyıllarına kadarki dönemden bahsetmektedir. Genellikle erkeklerin ön planda olduğu erkek egemen bir dünyanın olaylarıyla ilgili bilgiler içermekle birlikte bazı kroniklerde özellikle kraliyete mensup kadınlarla ilgili kısıtlı kayıtların varlığı göze çarpmaktadır. Kraliçeler ile kralların kızları ve tanrıçalar hakkındaki bu kayıtlar hem kişisel bazı olaylarla hem de M.Ö. 1. binyılın tarih yazıcılığının bazı siyasi ve dini hususlarıyla ilgili gözükmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Asur ve Babil Kronikleri, Kadın Çalışmaları, Kraliçeler, Tanrıçalar, Tarih Yazıcılığı*

Abstract

It is true that studies about women in ancient Mesopotamia have become very popular in recent years. These studies generally focus on the role of women in the

* Dr. Öğretim Üyesi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü. E-posta: gokhan.kagnici@gmail.com

political, public, religious and socioeconomic status in ancient Mesopotamia. There are considerable cuneiform record concerning the important feminine subjects of both the realms of mundane and cosmic life. This article aims to determine that what kind of information we have about women in Assyrian and Babylonian Chronicles written in the first millennium BC. It will also discuss that the semantic and contextual aspects of the relationship between records of women and other events in the Chronicles. The Mesopotamian Chronicles were compiled and organized according to a particular chronological order. They deal especially with the second half of the third to the first century BC. They often contain information about the events of a male-dominated world where men are at the forefront. On the other hand, in some chronicles, there are limited records related to royal women. These records related to queens, and daughters of kings, and goddesses concern both individual events and some political and religious matters in the Mesopotamian historiography of the first millennium BC.

Key Words: *Assyrian and Babylonian Chronicles, Women's Studies, Queens, Goddesses, Historiography*

Giriş

Eski Mezopotamya'da kadın üzerine son zamanlarda önemli çalışmalar yapılmıştır.¹ Çivi yazılı kaynaklara dayanan bu çalışmalar genellikle kadının siyasi, dini ve toplumsal rollerine odaklanmıştır. Kadınların eski Mezopotamya tarih yazıcılığındaki etkin ve edilgen rolleri ile ilgili çalışmalar ise yeni yeni ivme kazanmaktadır.² Kadınların tarih yazıcılığındaki rollerine dair bilgiler içeren çivi yazılı kaynak gruplarından bir tanesi de M.Ö. 1. binin ikinci yarısından itibaren derlenmeye başlanan Asur ve Babil kronikleridir. Eski Mezopotamya kronikleri³ genellikle eski Yakındoğu krallıkları, kralları ve orduları arasındaki ardı arkası kesilmeyen savaşlar, taht kavgaları ve yağmalanan tapınaklar, yerleşim bölgeleri ve saraylar gibi siyasi, askeri ve dini konularla ilgili kayıtlar içermektedir. Bununla birlikte salgınlar, doğal afetler, dini ritüeller ve hastalıklar gibi

¹ Bu çalışmalardan bazıları şunlardır: Marc Chavalas (Ed.), *Women in the Ancient Near East: A Sourcebook*, Routledge: New York, 2014; Marten Stol, *Women in the Ancient Near East*, Walter De Gruyter: Berlin, 2016; Brigitte Lion-Cecile Michel (Editörler), *The Role of Women in Work and Society in the Ancient Near East*, Walter De Gruyter: Berlin, 2016.

² Eski Mezopotamya'nın kadın yazarlarının eserleriyle ilgili bir çalışma için bakınız: Charles Halton-Saana Svard, *Women's Writing of Ancient Mesopotamia: An Anthology of the Earliest Female Authors*, Cambridge University Press: Cambridge, 2018.

³ Mevcut Asur ve Babil kronikleri şu iki çalışmada bir araya getirilmiştir: A. K. Grayson, *Assyrian and Babylonian Chronicles*, TCS 5 (tekrar basım), Eisenbrauns: Winona Lake-Indiana, 2000; J. J. Glassner, *Mesopotamian Chronicles*, (Ed: Benjamin R. Foster), Society of Biblical Literature: Atlanta, 2004. Makalenin bundan sonraki bölümlerinde ilki için ABC, ikincisi için MC kısaltmaları kullanılacaktır.

hususlara da yer vermektedir. Ancak bu kayıtların neredeyse hemen hepsi aktörleri erkekler olan bir dünyada geçen olaylara dairdir. Krallar, veliahtlar, idari ve adli konularda yetkin olanlar, ordu komutanları, askerler, savaşçılar, rahipler ve kâhinler olarak erkeklerin egemen olduğu bir toplumun olaylarının söz konusu edilmeye daha değer bulunduğu Asur ve Babil kroniklerinin bazılarında kadınlarla ilgili bilgilere de yer verilmiş olduğu görülmektedir. Kadınlarla ilgili kayıtların çok büyük bir kısmı ilgili kroniğin seçici olay örgüsüne, anlam bütünlüğüne ve vermek istediği ya da içerdiği mesajlara uygun bir bağlamdadır. Bu kayıtlar, her ne kadar kraliyete mensup kadınlarla ilgili spesifik olaylarla bağlantılı olsa da aynı zamanda kayıtların bulunduğu metinlerin düzenleniş amaçlarını destekleyecek argümanlar içermektedir. Bazı kayıtların kimi zaman yalnızca tarihsel bir olayın hatırasını taşımak dışında herhangi bir işlevi yoktur. Örneğin Yeni Asur kralı Esarhaddon/Assur-aha-iddina'nın eşi Eşarra-ḫammat'ın ölümünü haber veren tek satırlık kayıt, ilgili kroniklerde kendisinden önceki ve sonraki satırlarla herhangi anlamsal ya da bağlamsal bir ilişki içerisinde değildir. Dahası onun ölümünden bahseden kaydın ilgili kroniklerdeki diğer olayların kayıtlarıyla ilişkisi açısından da bu ölüm vakasının “haber verme” dışında herhangi bir anlamsal işlevi yok gibidir.

Genel anlamda kroniklerde kadınlarla ilgili kimi kayıtlar belirli, sınırlı ve dar konularla ilgilidir. İki istisna hariç, ilgili bütün kayıtlarda kadınların isimlerine yer verilmemiştir. İsimleri zikredilmeyen bu kadınların kimler olduklarını başka kaynaklardan öğrenmekteyiz. Kroniklerde yalnızca Orta Asur kralı I. Assur-uballit'in (M.Ö. 1365-1330) kızının (Muballitat Şerua)⁴ ve M.Ö. 2500 civarında hüküm sürdüğü tahmin edilen Kiş şehri kraliçesinin (Kubaba)⁵ adları açık bir şekilde yazılmıştır. Diğer yandan tanrıça isimlerinin büyük oranda verildiği görülmektedir. Tanrıçalar genellikle, kimi zaman tanrı isimleriyle birlikte, kralların ya da kraliçelerin destekçileri olmalarıyla ilgili bir olay örgüsü bağlamında geçmektedir. Bazı tanrıçaların ise, çivi yazılı tabletlerin büyük oranda zarar görmeleri ve okunamayan ilgili yerlerin çok olmaları nedeniyle sadece isimleri tespit edilebilmektedir. Kimi kronikler kadınlarla ilgili içerdikleri bazı kayıtlar açısından da önem arz etmektedir. Örneğin Nabonid Kroniği (BM 35382) Yeni Babil kralı Nabonid/Nabu-naid'in (M.Ö. 555-539) annesi ile Pers kralı II. Kyros'un (M.Ö. 559-530) eşinin ölümlerini müteakip düzenlenen cenaze törenleri ve

⁴ K 4401a + Rm. 854 ve BM 92701. İlgili kayıtlar için bakınız: ABC 21: i 9'-10' (s. 159): ⁹ *munus* Mu-bal-li-ta-at-^dŞe-ru-ú-a ¹⁰ mārat ^mAš-šur-uballit ve MC 10: i 9'-10' (s. 178-179): ⁹ *munus* Mu-bal-li-ta-at-^dŞe-ru-ú-a ¹⁰ dumu.munus ¹Aš-šur-úti.la (“Assur-uballit'in kızı Muballitat Şerua”).

⁵ ABC 19: 43' (s. 148): ⁴³ *munus* Kù-^dBa-ba₆ ve MC 38: 55' (s. 266-267): ⁵³ *munus* Kù-^dBa-ba₆

sonrasındaki gelişmeler hakkında M.Ö. 1. binyılın ikinci yarısı için önemli çivi yazılı kaynaklardan bir tanesidir. Eski Mezopotamya kronikleri bazı Asur ve Elam krallarının isimlerinin yalnızca babalarıyla değil, anneleriyle (kimi zaman açık bir şekilde isim belirtilerek) birlikte verilebileceğinin de kanıtlarını göstermesi bakımından önemlidir. Ancak hemen ifade edilmelidir ki ilgili kroniklerdeki hemen hemen bütün kadınlar babaları (*mārti-šu*), erkek kardeşleri (*aḫati-šu*), eşleri (*aššat šarri-kralın eşleri*) ve oğulları (*ummi šarri-kralın annesi*) ile birlikte geçmektedir.⁶

Bu makalede M.Ö. 7.-3. yüzyıllar arasında düzenlendiği düşünülen, ancak içerdikleri konular itibarıyla M.Ö. 3. binin ikinci yarısına kadar uzanarak bu yönüyle hem uzak hem de yakın geçmişin olaylarından ve kişilerinden bahseden Mezopotamya kroniklerinde geçen kadınlarla ilgili kayıtlar üzerinde durulacaktır. Kronikler Orta Asur kralı I. Assur-uballit'in kızından, Yeni Babil kralı Nabonid'in annesinden, Yeni Asur kralı Esarhaddon'un ve Pers kralı II. Kyros'un eşlerinden bahsetmektedir. Bu çivi yazılı kaynaklar yalnızca kralların annelerinin ve eşlerinin ölümleriyle değil aynı zamanda kralların kızlarının evlendirilmeleriyle ilgili kayıtlar da içerirler.⁷ Ayrıca tek bir kronik (BM 31450) savaş tutsakları kadınlardan da bahsetmektedir.⁸

⁶ Örnekler için bakınız: ABC 21: i 9'-10' (s. 159): ⁹ *šar₄ kur Kar-du-ni-áš mār munus Mu-bal-li-ta-at-^dŠe-ru-ú-a* ¹⁰ *mārat mAs-šur-úuballit* ve MC 10: i 9'-10' (s. 178-179): ⁹ *šar₄ kur Kar-du-ni-áš dumu munus Mu-bal-li-ta-at-^dŠe-ru-ú-a* ¹⁰ *dumu.munus lAs-šur-úti.la*. (“(I.) Asur-uballit'in kızı Muballitat Šerua'nın oğlu Karduniyaş kralı”); ABC 22: i 5'-6' (s. 171): ⁵ [*mKa-dáš-man-Ḫa*]r-be mār *mKara-in-da-áš māru šá munus Mu-bal-li-ta-at-^dŠe-ru-ú-a* ⁶ [*mārtu-šú*] *šá mAs-šur-úballit^{it} šār kur Aš-šur^{ki}* ve MC 45: i 5'-6' (s. 278-279): ⁵ [*mKa-dáš-man-Ḫa*]r-be dumu *Kara-in-da-áš dumu šá munus Mu-bal-li-ta-at-^dEdin^{u-a}* ⁶ [*dumu.munus-šú*] *šá lAn.šár.tin^{it} šār kur Aš-šur^{ki}*. (“Asur kralı (I.) Asur-uballit'in [kızı] Muballitat Šerua'nın oğlu Karaindaş'ın oğlu [Kadaşman-Har]-be”); ABC 22: i 12' (s. 172): ¹² *mKa-dáš-man-Ḫar-be mār mārti-šú* ve MC 45 i 12' (s. 278-279): ¹² *Ka-dáš-man-Ḫar-be dumu dumu.munus-šú*. (“Kızımın oğlu Kadaşman Harbe'nin.”); ABC 1: i 40' (75): ⁴⁰ [*Iš-tar-ḫu-u*]n-du mār *a-ḫa-ti-šú* ve MC 16: i 40' (s. 196-197): ⁴⁰ [*Iš-tar-ḫu-u*]n-du dumu *a-ḫa-ti-šú*. (“(I.Humban-nikaş'ın) kız kardeşinin oğlu, II. Šutruk-Nahhunte.”).

⁷ Örnekler için bakınız: ABC 21: ii 33'-34' (s. 165): ³³ [*mAs-šur-bēl-k[a-l]a-šar₄ kur Aš-šu[r]* ³⁴ [*mārat*] *mdAdad-apla-iddina^{na} šar₄ kur Kar-du-ni-áš e-ḫu-z[u]* ve MC 10: ii 33'-34' (s. 180-181): ³³ *lAs-šur-en-ka-la šar₄ kur Aš-šur* ³⁴ *dumu.munus idIškur.a.sum^{na} šar₄ kur Kar-du-ni-áš e-ḫu-zu*. (“Asur kralı Asur-bel-kala, Karduniyaş kralı Adad-apla-iddina'nın kızıyla evlendi”); ABC 21: iii 17' (s. 166): ¹⁷ *mārāti-<meš>-šu-nu a-na a-ḫa-meš id-[di-nu]* ve MC 10 iii 17' (s. 180-181): ¹⁷ *dumu.munus<meš>-šu-nu a-na a-ḫa-meš id-[di-nu]*. (“Onlar kızlarını (evlilik amacıyla) birbirlerine verdiler”).

⁸ 3. Artakserkses Kroniği olarak bilinen 8 satırdan oluşan kısa metin Pers kralı 3. Artakserkses/Umasu (M.Ö. 358-338) tarafından Sidon kentinden ele geçirilerek Babil ve Susa'ya gönderilen tutsaklardan bahsetmektedir. Burada M.Ö. 345/344 yılında Sidon'dan ele geçirilen kadınların kral tarafından Babil'deki saraya gönderildikleri ifade edilmiştir. Bakınız:

Kraliçeler

Nabonid Kroniği,⁹ M.Ö. 4. yüzyıla ait olduğu düşünülen ve düzenlendiği dönemden yaklaşık 150-200 yıl öncesinde Babil’de meydana gelmiş olaylardan bahseden Akadca kopya bir metindir. Bu kronik Yeni Babil kralı Nabonid’in M.Ö. 556 yılında Babil’de tahta çıkışından M.Ö. 539 yılında Babil’in Persler tarafından ele geçirilmesi ve sonrasında yaşanan gelişmelere kadarki dönemde meydana gelen bazı olayları anlatmaktadır. Nabonid Kroniği her ne kadar kral Nabonid’in Babil kentini terk edip Arabistan yarım adasındaki Teyma şehrine gitmesi ve orada on yıl kadar kalması ile Pers Kralı II. Kyros’un Babil’i ele geçirip Babil krallığına son vermesi gibi iki önemli olay hakkında bilgi içermesi açısından önemli bir kaynak olarak görülse de, Babil ve Pers hanedanlıklarının kraliyet ailelerine mensup kadınların ölümlerinden bahsetmesiyle de dikkati çeken bir metindir.¹⁰

Nabonid Kroniğinin ikinci bölümünde kral Nabonid’in annesinin öldüğüyle ilgili üç satırlık bir kayıt bulunmaktadır. Bu satırlar kralın annesinin (*ummi šarri*) ne zaman ve nerede öldüğü ile ölümünden sonra yaşananlar hakkında bilgi verir.¹¹ Her ne kadar kralın ölen annesinin adı başka kaynaklarda açık bir şekilde verilse de kronik yazarı isim vermez. Bu kişi, hakkındaki bilgilerin büyük bir kısmı Harran’dan ele geçen iki taş stelde¹² bulunan, kralın annesi ve aynı zamanda ana kraliçe olan Adad-guppi

ABC 9: 6’-8’ (s. 114): ⁶ ud XVI^{kám} sal^{mes} sig^{mes} *hubtu(sar)^{tú} šá kurŠi-da-nu⁷ šá šarru ana Bābili^{ki} iš-pur(u) ud bi⁸ ana ēkal [ša]rri ūterubā^{mes}* ve MC 28: 6’-8’ (s. 240-241): ⁶ u₄ 16. kám munus^{mes} gál^{mes} sar^{tú} šá kurŠi-da-nu⁷ šá lugal ana E^{ki} iš-puru u₄bi⁸ ana é.gal lugal ku₄^{mes}. (“...on altıncı gününde kralın Babil’e gönderdiği Sidon’dan esirler (ve) kadınlar, o günde kralın sarayına girdiler”).

⁹ Tabletın kırılmış ve zarar görmüş olmasından dolayı bir kısmı okunamayan yaklaşık 90 satır ve ön ve arka yüzündeki dört bölümden oluşan Nabonid Kroniği, Yeni Babil kralı Nabonid döneminde ya da o öldükten kısa bir süre sonra düzenlenmiş orijinal metnin ya da metinlerin eldeki mevcut tek kopyasıdır (BM 35382).

¹⁰ Kroniğin tarihi bir kaynak olarak değeriyle ilgili geniş bir tartışma için bakınız: Carolina Waerzeggers, “Facts, Propaganda, or History?: Shaping Political Memory in the Nabonidus Chronicle”, *Political Memory in and after the Persian Empire*, (Editörler: J. M. Silverman ve C. Waerzeggers), SBL Press: Atlanta, 2015.

¹¹ ABC 7: ii 13’-15’ (s. 107) ve MC 26: ii 13’-15’ (s. 234-237).

¹² Bu stellerden ilki (Nab. H₁, A) 1906 yılında o zamanlar Suriye’de üst düzey idari görevlerde yer alan ve aynı zamanda bir arkeolog olan Fransız Henri Pognon tarafından Eski Harran bölgesinde, ikincisi ise (Nab. H₁, B) 1956 yılında, Avusturyalı arkeolog David Storm Rice tarafından Harran şehrindeki Ulu cami kalıntıları arasında bulunmuştur. Steller hakkında bakınız: H. Schaudig, *Die Inschriften Nabonidus von Babylon und Kyros’ der Großen*, *Alter Orient und Altes Testament* 256, Ugarit-Verlag: Münster 2001, s. 500; C. J. Gadd, “The Harran Inscriptions of Nabonidus”, *Anatolian Studies* 8, 1958, s. 35.

ya da Adda-guppi idi.¹³ Otobiyografik bir içeriğe sahip olan bu stellere göre Adad-guppi, Yeni Asur kralı Asurbanipal'ın (M.Ö. 668-627) yirminci yılından Yeni Babil kralı ve aynı zamanda oğlu da olan Nabonid'in dokuzuncu yılına kadar toplamda 104 yıl yaşamıştır. O, Asur kralları Asurbanipal/Assur-bani-apli ve Assur-etil-ilani (M.Ö. 627-623) ile Yeni Babil kralları Nabopolassar/Nabu-apla-usur (M.Ö. 625-605), II. Nebukadnezar/Nabu-kudurri-usur (M.Ö.604-562), Amel-Marduk/Evil-Merodak (M.Ö.561-560), Neriglissar/Nergal-şar-usur (M.Ö. 559-556) ve Labaşı-Marduk'un (M.Ö. 556) hâkimiyet yıllarına ve nihayetinde kendi oğlu Nabonid'in Babil tahtına çıkışına tanıklık etmiştir. Son yıllarına kadar oldukça sağlıklı bir şekilde yaşam sürmüş ve hayatı boyunca öncelikli olarak Harran'daki Sin tapınağı Ehulhul'da tanrı Sin tapınımını devam ettirmiştir.¹⁴ Nitekim kendi hayat hikayesinden bahsettiği ve Adad-guppi Otobiyografisi olarak da bilinen stellerde nesiller boyunca Harran'daki Sin kültürünün yüceltilmesi konusundaki yoğun çabaları dikkati çekmektedir.¹⁵ Bu metin ayrıca Adad-guppi'nin oğlu Nabonid'in de tanrı Sin tapınımına gereken özeni ve dikkati gösterdiğinden bahseder. Adad-guppi Otobiyografisinde anlatılan olaylar büyük oranda dini bir içeriğe sahiptir, ancak bu içerik tamamıyla Adad-guppi'nin ne kadar dindar bir karakter olduğunu kanıtlamak amacıyla hazırlanmamıştır. Temel amaç akıllarda hiçbir soru işareti bırakmayacak şekilde oğlu Nabonid'in krallığı nasıl hak ettiğini göstermeye çalışmaktır. Otobiyografide Adad-guppi'nin özellikle tanrı Sin'e ve Sin kültürünün diğer tanrıları ve tanrıçalarına hayatı boyunca durmadan usanmadan gösterdiği saygı ve itina,¹⁶ artık hayatta olmayan Yeni Babil kralları Nabopolassar, II. Nebukadnezar ve Neriglissar'ın anılarına gösterdiği saygı ve onlar için tanrıları sürekli yakararak anılarına sunularda

¹³ Adad-guppi isminin anlamı büyük ihtimalle “(tanrı) Adad arındırır” idi. Bütün Mezopotamya bölgesinde geniş bir tapınım alanı bulunan fırtına tanrısı Adad (Sum: İşkur), Adad-guppi'nin hayatı boyunca tapındığı tanrılardan bir tanesiydi (Nab. H₁, B: i 13'-14'). Akadca *gubbu* ise “su kuyusu ya da sarnıcı” anlamındadır. Bakınız: CAD/G: s. 117 (*gubbu* A); CDA: s. 95; AHW I: s. 295. Adad-guppi isminin Aramice olabileceği üzerinde de durulmuştur. Bu konudaki tartışmalar ve yorumlar için bakınız: Wolfram von Soden, “Wörter in neuassyrischen und neu- und spätbabylonischen Texten. Ein Vorbericht. II (n-z und Nachträge)”, *Orientalia* 37/3, 1968, s. 271; Frederick M. Fales, “Indexes”, *Tell Shiikh Fawqani: 1994-1998*, (Editörler: Luc Bachelot ve Frederick Mario Fales), Sargon Editrice Libreria: Padova, 2005, s. 683 (1. dipnot); Enrico Marcato, *Personal Names in the Aramaic Inscriptions of Hatra*, Edizioni Ca' Foscari: Venezia, 2018, s. 23-24; Michael B. Dick, “The ‘History of David’s Rise to Power’ and the Neo-Babylonian Succession Apologies”, *David and Zion: Biblical Studies in Honor of J. J. M. Roberts*, (Editörler: Bernard F. Batto ve Kathryn L. Roberts), Eisenbrauns: Winona Lake, Indiana, 2004, s. 10.

¹⁴ Schaudig 2001: s. 502-513 (Nab. H₁, A – Nab. H₁, B); Gadd 1958: s. 46-53 (Nab. H₁, B).

¹⁵ Nab. H₁, B: i 10'-13'.

¹⁶ Nab. H₁, B: i 14'-18'.

bulunması¹⁷ ile tanrı Sin'in oğluna krallığı bahşetmesi arasında bir ilişki kurulmuş gibidir.¹⁸ Bu bir anlamda gasıp bir kral olduğu bilinen Nabonid'in krallığına bir meşruiyet zemini hazırlama girişimiydi: annesinin dindarlığının karşılığında ay tanrısı Sin tarafından kral olacağı haberiyle müjdelenen,¹⁹ tahta çıktıktan sonra Sin tarafından desteklenen ve tahtayken tanrı Sin'in yardımlarına ve desteklerine karşılık onun Harran'daki tapınağını onaran²⁰ ve böylece Sin kültürünü yaşatmaya devam eden bir kraldı Nabonid. Dolayısıyla Adad-guppi oldukça güçlü, etkili, sorumlulukların bilincinde olan, sabırlı ve tanrılar tarafından sevilen ve desteklenen ve oğlu Nabonid'in meşru bir kral olmasında birincil bir role sahip olan dindar bir kadın figürüydü. Onun metindeki bu rol model olan yadsınamaz önemi krala atfedilen (hayattayken) olumsuzlukların önemsizleştirilmeye çalışıldığı yönünde bir çaba olarak okunabilir.²¹ Adad-guppi bu yönüyle M.Ö. 1. binyılın Eski Mezopotamya'sında siyasi ve dini konularda güçlü ve etkin bir kadın görünümüyle ve başarılı siyasetiyle birçok kralı gölgede bırakma potansiyeline sahip gözükten birkaç kadından birisiydi.²²

Adad-guppi'nin Otobiyografisinde yansıtılmaya çalışılan bu güçlü kadın imgesiyle ilgili verilen bilgiler aslında Adad-guppi'nin Harran'daki Sin kültürüyle olan ilişkisi ya da oğlu Nabonid'in meşru bir kral olup olmadığı tartışmalarını (daha öncesinde yapıldığı gibi)²³ yeniden değerlendirmek ve bu konudaki bilgilere yeni katkılar yapmak açısından değil, Nabonid Kroniğindeki ölümüyle ilgili kayıtlar açısından ne gibi bir önem arz edebileceği noktasında da fazlasıyla önemlidir.

Nabonid Kroniğine göre kraliçe (Adad-guppi) Nisannu/Mart-Nisan ayının (th*Nisannu*) beşinci gününde Sippar yakınlarında Fırat nehrine kıyısı

¹⁷ Nab. H₁, A: iii 15'-23'.

¹⁸ Adad-guppi Otobiyografisinin dili ve içeriğinin söz konusu siyasi ve dini ideolojiyle ilişkisi hakkında bakınız: Sungduk Yun, "Mother of Her Son: The Literary Scheme of The Adad-Guppi Stele", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 70/3, 2017, s. 277-294.

¹⁹ Nab. H₁ B: i 39'-41'.

²⁰ Nab. H₁ B: ii 8'-16'.

²¹ Adad-guppi Otobiyografisinin o öldükten birkaç yıl sonra onun adını, anısını ve icraatlarını yüceltmek için kral Nabonid tarafından Harran'daki tanrı Sin tapınağına dikilmesi bu açıdan önemlidir. Bakınız: Paul-Alain Beaulieu, *A History of Babylon, 2200 BC - AD 75*, Wiley Blackwell: Hoboken, NJ, 2018, s. 238.

²² Yeni Babil dönemine tarihlendirilen çivi yazılı metinlerde isimleri bilinen kraliyete mensup kadınlarla ilgili fazla kayıt yoktur. Yeni Asur döneminin kaynakları bu konuda daha zengindir. Bakınız Stol 2016: s. 529-548, 548-551; Ayrıca Yeni Asur dönemi kraliçeleri hakkında bakınız: H. Hande Duymuş Florioti, *Çivi Yazılı Metinler ve Arkeolojik Kaynaklar Işığında Asur İmparatorluk Dönemi Kraliçeleri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları: İstanbul, 2015, s. 9-44.

²³ Gadd 1958: s. 90.

olan Dur-Karaşu'da ölmüştür.²⁴ İlgili satırlar Dur-Karaşu'nun nerede olduğunu açıkça belirtmiştir. Burası Sippar yakınlarında bulunan muhtemelen oldukça küçük bir kale yerleşimiydi.²⁵ Kraliçenin Dur-Karaşu'ya ne zaman geldiği ve burada ne yaptığı hakkında herhangi bir bilgimiz yok. Ancak onun ömrünün son zamanlarında, oğlunun yıllardır Babil'deki yokluğundan kaynaklanan huzursuzluk ve gitgide artma eğilimi gösteren kargaşa ortamı ile Med ve Pers tehdidi gibi dışsal nedenlerden ötürü Babil'de bulunmak istememiş olması olasıdır. Belki de bu tehlike ve çekincelerden ötürü öldüğü yerde yani Dur-Karaşu'da gömülmüş olma ihtimali de bir hayli yüksektir.²⁶ Kraliçe öldüğünde kral Nabonid Babil'de değildi.²⁷ Dokuz yıl önce gittiği Arabistan yarımadasındaki önemli ticaret merkezlerinden Teyma şehrindeydi. Kralın Babil'de olmamasından dolayı o sene de (M.Ö. 547), diğer senelerde olduğu gibi her yıl yapılan bazı dini törenler ve ritüeller yerine getirilememiştir. Kralın bizatihi kendisinin önderlik etmemesinden dolayı yapılamayan bu törenler arasında her sene Nisannu ayında yapılan ve yeni yılın başlangıcını müjdeleyen Akitu kutlamaları da bulunmaktaydı.²⁸ Kronik, Akitu (Yeni Yıl) kutlamalarının

²⁴ ABC 7: ii 13'-14' (s. 107): ¹³ itⁱ Nisannu ud V^{kám} ummu šarri ina Dūr-ka-ra-šú šá aḫ(gú) id Puratti e-la-nu Sip-par^{ki 14} im-tu-ut ve MC 26: ii 13'-14' (s. 234): ¹³ itⁱ Bār u₄ 5. kám ama lugal ina bād-ka-ra-šú šá gú i₇ Buranun e-la-nu Sip-par^{ki 14} im-tu-ut. ("Nisannu ayının beşinci gününde ana kraliçe Fırat nehrinin Sippar'daki kıyısında bulunan Dur-Karaşu'da öldü").

²⁵ RIA 2, 1938: s. 246 ("Dūrkarāšu"). É. Dhorme, "La mère de Nabonide", *Revue d'Assyriologie et d'archéologie orientale* 41-1/4, 1947, s. 8-9.

²⁶ D. J. Wiseman, "Babylonia: 605-539 B.C.", *CAH* III/2, (Editörler: John Boardman ve diğerleri), Cambridge University Press: Cambridge, 1991, s. 247. Adad-guppi Otobiyografisindeki (Nab. H₁ A: iii 33' ve Nab. H₁ B: iii 16') *iš-ku-nu ina ni-šir-ti* ("Onlar (onu) gizli bir yere yerleştirdiler") ifadesi kraliçenin gizli bir yere gömülmüş olduğu şeklinde okunabilir. Ancak Akadca *niširtum* kelimesi "hazine" anlamına da gelmektedir. Metinde bu ifadenin hemen öncesindeki satırlarda değerli ve iyi kalitede taşlar ve altından bahsedilmiş olması saklanan/gömülen şeyin söz konusu değerli armağanlar ve materyaller olabileceğini de düşündürmektedir.

²⁷ Adad-guppi Otobiyografisi, kralın annesinin cenaze töreninde Nabonid'in de bulunmuş olduğu şeklinde yorumlanacak ifadeler içermekle birlikte, kralın o tarihlere Babil ya da Sippar'da olmadığı hem kronikteki kayıtlardan hem de Nabonid'in dokuzuncu yılına tarihlendirilen idari yazışmalardan anlaşılmaktadır. Öyleyse Otobiyografideki bu yöndeki ifadelerin gerçeği yansıtmayan sembolik ifadeler olduğu ileri sürülebilir. Bu konuda bakınız: Stefan Zawadzki, "The Portrait of Nabonidus and Cyrus in Their(?) Chronicle: When and Why the Present Version Was Composed", *Who Was King? Who Was Not King? The Rulers and Ruled in the Ancient Near East*, (Editörler: Petr Charvát ve Petra Maříková Vlčková), Institute of Archaeology of the Academy of Sciences of the Czech Republic: Prague, 2010, s. 151 (özellikle 37. dipnot).

²⁸ M.Ö. 2. bin yıldan beri bilinen ve her yıl Nisannu ayının ilk haftasında kutlanmaya başlanan ve on bir gün süren Akitu festivali Yeni Babil döneminde tanrılar Nabu ve Marduk'un onuruna düzenlenmekteydi. Bu kutlamaların dini ve siyasi bir yönü bulunmaktaydı. Hem kozmik düzeni hem de onunla yakından ilişkili olan krallığı, kralları ve

yapılamamasından dolayı tanrılar Marduk'un (Bel) ve oğlu Nabu'nun desteğinin sağlanamadığından özellikle bahsetmiştir.²⁹

Nabonid Kroniğinde Adad-guppi'nin ölümü, Akadca *imtu* (<*mātu* “ölmek”) fiiliyle ifade edilmiştir. Onun ölüm nedenine dair başka herhangi bir bilgi verilmemiştir. Eski Mezopotamya kroniklerinde bazı Asur, Babil ve Elam krallarının ölümleri ve ölüm nedenleriyle ilgili kayıtların varlığına rağmen³⁰ kroniklerde geçen kraliyete mensup kadınların hiç birinin ölüm nedenlerinin vermediği görülmektedir. Adad-guppi'nin çok geç yaşında bile oldukça sağlıklı olduğu yönündeki Otobiyografideki kayıtlar³¹ onun ölüm nedeninin herhangi bir kötü sağlık sorunundan kaynaklanmamış olabileceğiyle ilgili bilginin kronik kâtibi ya da kâtipleri tarafından bilinme ihtimalini akıllara getirmektedir. Diğer yandan kroniklerin yazarlarının bazı kralların onların ölümlerine neden olan hiçbir hastalığa sahip olmadıkları yönündeki bilgileri kroniklere ekledikleri bilinmektedir.³² Bununla birlikte bu kadınların ölümlerinin ifade ediliş biçimlerinden yola çıkarak bazı

onların hâkimiyeti ve sorumluluğunda olan yeryüzündeki düzeni kötülükten, yıkımdan ve kaotik ortamdaki arındırmak günlerce devam eden bu kutlamaların, ritüellerin ve dini uygulamaların öncelikli amacıydı. Diğer yandan bu festivale kralların öncülük etmesi siyasi düzenin ve hâkimiyetin sürdürülebilmesi noktasında kilit bir role sahipti. Dolayısıyla kralların bizzat şahsiyetleri bu kutlamalarda merkezi bir önem taşımaktaydı. Bu konuda bakınız: Benjamin D. Sommer, “The Babylonian Akitu Festival: Rectifying the King or Renewing the Cosmos”, *JANES* 27, 2000, s. 81-95. Bununla birlikte ülkede kargaşa ya da kaotik bir durum olduğu zaman genellikle Akitu kutlamaları da yapılmıyordu. Zira festivalin en önemli ritüellerinden bir tanesi sembolik bir kaos hali yaratmayı ve sonrasında tekrardan düzeni sağlamaktı. Özellikle ülkede baş gösteren önemli iç ve dış siyasi tehlikeler ve gelişmeler gerçek bir kargaşa halini yansıttığı için kutlamalara bu zamanlarda gerek olmayabiliyordu. Bakınız: ABC 16, (s. 131-132) ve MC 20, (s. 212-214).

²⁹ ABC 7: ii 11' (s. 107) ve MC 26: ii 11' (s. 234). Akitu festivalinin 8. ve 11. günleri arasında tanrı Marduk'un heykelinin Babil'deki kült merkezi Esagila'dan alınıp Babil kentinin dışına çıkartılması ve belirli bir süre sonra tekrar mabedine geri dönmesi gerekmektedir. Bu sembolik olarak Babil'de kaosun (Marduk'un Babil'in dışına çıkartılması) ortaya çıkması ve düzenin yeniden tesis edilmesi (Marduk'un şehre ve mabedine geri dönmesi) açısından yerine getirilmesi gereken bir uygulamaydı. Bakınız: Sommer 2000: s. 89-90. Kronikteki ilgili satır (ii 11') kral Nabonid'in Babil'de olmaması ve Akitu festivaline önderlik edememesi nedeniyle tanrıların mabetlerinden çıkarılmadığından bahseder.

³⁰ Yeni Babil kroniklerinde geçen bazı Mezopotamya ve Elam krallarının ölümleriyle ilgili kayıtlar üzerine detaylı bir çalışma için bakınız: Gökhan Kağnıcı, “Tıbbi Bilginin İdeolojik Kullanımı Üzerine Okumalar: Yeni Babil Kroniklerinde Hastalıklar ve Babil Tarih Yazıcılığı”, *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi* 69/1, 2019, s. 1-36 (özellikle 19. sayfa).

³¹ Adad-guppi Otobiyografisi kraliçenin ilerlemiş yaşına rağmen hem bedensel hem de zihinsel anlamda ne kadar sağlıklı olduğunu ısrarla vurgular. Bakınız: Nab. H₁, A – Nab. H₁, B: ii 26'-32'.

³² Örneğin Elam kralı II. Humban-haltaş'ın (M.Ö. 680-675) ölüm nedeninin herhangi bir hastalıktan kaynaklanmadığı belirtilmiştir. Bu konuda bakınız: ABC 1: iv 11' (s. 84), ABC 14: 16' (s. 126), MC 1: iv 11' (s. 200-201) ve MC 18: 19' (s. 208-209).

spekülasyonlar yapma imkânı her zaman mevcuttur. Ne Nabonid Kroniğinde ve ne de Yeni Babil dönemine tarihlendirilen diğer çivi yazılı metinlerde Adad-guppi'nin ölümü ile ölümüne neden olan bir hastalık arasında herhangi bir ilişkiye dair kanıt rastlanmamaktadır. Ayrıca o, öldürülmemiş ya da ölü de bulunmamıştı. Kraliçenin ölümü için kroniklerde bir insanı şiddet içerecek şekilde öldürmek eylemini tanımlamak amacıyla sıklıkla kullanılan Akadca *dâku*³³ fiili ya da *mîtat* (“(o), öldür/ölmüştür”) ifadesi kullanılmamıştır.³⁴ Akadca kelime (*imtu*: “(o), öldü”) net bir “eceliyle” ölüm haline işaret etmektedir.

Nabonid Kroniği Adad-guppi'nin ölümünden sonra yaşananlar hakkında da bilgi vermektedir. Buna göre ana kraliçenin ölümünden dolayı veliaht prens Belşazar/Bel-şar-usur ve ordusu üç gün boyunca yas tuttu. Bir yas dönemi geçirildi. Dahası Sivan/Mayıs-Haziran ayında (*ina*^{iti} *Simāni*) da Babil kentinde onun ölümü için resmi bir yas töreni düzenlendi.³⁵ Kronik, yas süreci ve tören boyunca yaşananlar hakkında daha fazla ayrıntı vermez. Ancak kraliçenin ölümünden hemen sonra yaşananlar, cenaze töreni, cenaze sonrasındaki bazı uygulamalar ve yas töreni ile ilgili bazı detaylara Adad-guppi'nin Otobiyografisinde rastlamak mümkündür. Otobiyografideki bazı bilgilerin kronikteki bilgilerle örtüştüğü yerler olmakla birlikte detaylarda bazı farklılıkların ve eksikliklerin olduğu göze çarpmaktadır. Kronik, kraliçenin ölümünü müteakip Belşazar ve ordusunun üç günlük yas süreciyle, Babil'de yaklaşık iki ay sonra yapılan resmi yas törenini ayırmıştır. Dolayısıyla iki yas töreninden bahsetmektedir. Otobiyografi ise tek bir yas töreninden bahseder³⁶ ve bunu kraliçenin ölümünden hemen sonra düzenlenmiş gibi sunar. Örneğin Kronik, veliaht prens ve mahiyetindeki orduların tuttuğu ilk yas sürecinin üç gün olduğundan bahsederken ve gerek ilk yas törenine gerekse de Babil'de yapılan törene katılanlar hakkında çok fazla bilgi vermez. Otobiyografi ise yas törenine katılanlarla ilgili Babil'den,

³³ Örneğin: ABC 1: iii 14' (s. 80) “...bir isyanda esir alındı ve öldürüldü (*ina sihi şabit-ma dik*). Akadca *dâku* fiili “yenmek/devirmek” anlamlarına da gelmektedir. Çivi yazılı metinlerdeki “yenmek/mağlup etmek” anlamındaki kullanımıyla ilgili örnekler için bakınız: Hayim Tadmor, “Historical Implications of the Correct Rendering of Akkadian *dâku*”, *JNES* 17/2, 1958, s. 129-141.

³⁴ Nabonid Kroniğinde Pers kralı II. Kyros'un eşinin ölümü “*mîtat*” ifadesiyle belirtilmiştir. Bakınız: ABC 7: iii 23' (s. 111) ve MC 26: iii 23' (s. 238)

³⁵ ABC 7: ii 14'-15' (s. 107): ¹⁴ *mar šarri u ummāni*^{mes}-šú III *ūmu*^{mu} *šu-du-ru bikītu* (ér) *šaknat*^{at} *ina*^{iti} *Simāni* *ina*^{kur} *Akkad*^{ki} ¹⁵ *bi-ki-tu ina muḥḥi ummi šarri šaknat*^{at} ve MC 26: ii 14'-15' (s. 234-237): ¹⁴ *dumu lugal u érin*^{mes}-šú 3 *u₄-mu šu-du-ru ér gar*^{at} *ina*^{iti} *Sig₄* *ina* kur Uri^{ki} ¹⁵ *bi-ki-tu ina ugu ama lugal gar*^{at}. (“Veliaht ve ordusu üç gün boyunca yastaydı (ve) (resmi bir) yas dönemi oldu. Sivan ayında Akkad'da ana kraliçe adına (resmi bir) yas dönemi oldu”).

³⁶ Otobiyografide cenaze töreniyle ilgili bölümde (stelin 3. sütünü) okunamayan birçok kısmın bulunduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

Borsippa'dan ve daha uzak bölgelerdeki (Sippar?) insanlardan, Mısır sınırından, Doğu Akdeniz bölgesinden ve Güney Mezopotamya'dan gelen üst düzey idari ve askeri yetkililere kadar oldukça geniş bir liste sunarken veliaht prens ve onun ordusundan bahsetmez. Otobiyografide katılımcı profilinin hem coğrafi hem de sosyal statü anlamda oldukça geniş ve çeşitli olduğu göze çarpmaktadır. Bu durum temelde kraliyet ve kral Nabonid ile ilgili siyasi ve ideolojik bir göndermeyle açıklanabilse de, aynı zamanda Adad-guppi'nin saygın konumunun anısını yüceltme ve yaşatma konusundaki yoğun bir çabanın da varlığı göz ardı edilmemelidir.³⁷

Otobiyografi yas törenine katılan insanların 7 gün 7 gece ağıt yaktıklarını, kendilerini perişan ettiklerini, sesli yakarışlarda bulduklarını, elbiselerini (bir parçasını?) yırttıklarını ve nihayet yedinci günün sonunda saçlarını kesip (bir tutam?) yırtık elbiselerini bir kapın içine koyarak (belki sonra gömdükleri?) töreni sonlandırdıklarını ifade eder.³⁸ Bu kimseler yas töreni sonrasında güzel kokularla ve yağlarla süslenirken ve arındıktan sonra huzurlu bir şekilde ülkelerine ve evlerine geri dönmüşlerdir.³⁹ Yas töreni için her iki metinde de (Kronik ve Otobiyografi) kullanılan ifade *bikītu šakānu* (yas/ağıt töreni düzenlemek) idi. Akadca *bikītum* (Sum: er₂) sözlüklerde “üzüntü, ağlamak ve göz yaşı” gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁰ Kelime hem insanların üzüntülü hallerini tanımlamak için kullanılmakta hem de Nabonid Kroniğinde olduğu gibi kimi zaman aile üyeleri dâhil kalabalık bir insan topluluğunun katıldığı “ağlamanın ve yakarışların eşlik ettiği bir yas töreni” bağlamında geçmektedir.⁴¹ M.Ö 1. binyıl Asur, Babil, Pers ve

³⁷ Özellikle kraliçenin değerli taşlarla ve yağlarla birlikte defnedilmeye hazırlanmasıyla, defnedildikten sonra hayvan kurban edilmesiyle ve yas törenine katılanların ağıtların eşliğinde üzüntülerini gösterme biçimleriyle ilgili satırlar bu yöndeki çabayla ilişkilidir. Otobiyografinin 3. sütünü bütünüyle bu açıdan önemlidir. Bakınız: Nab. H₁, A – Nab. H₁, B: iii.

³⁸ Bu türden uygulamalara daha ziyade Doğu Akdeniz ve İsrail bölgesindeki yas törenlerinde rastlanmaktadır. Yas veya ağıtlardaki aynı ve benzer adetlerle ilgili Eski Ahit'te çok sayıda kayıt bulunmaktadır. Bu konuda bakınız: Saul M. Olyan, *Biblical Mourning: Ritual and Social Dimensions*, Oxford University Press: New York, 2004, s. 29-35. Adad-guppi stelinde yas adetleri bağlamında geçen yedi (7) sayısının önemiyle ilgili bakınız: Yusuf Kılıç-Elvan Eser, “Eskiçağ Düşüncesi ve Kutsal Kitaplarda Yedi Sembolizmi”, *Turkish Studies* 11/11, 2016, s. 77-98 (özellikle s. 88-95).

³⁹ Nab. H₁, B: iii 40'-43'.

⁴⁰ CAD/B: s. 223-225; AHw I: s. 125; CDA: s. 44.

⁴¹ Asur Ticaret Kolonileri Çağına tarihlendirilen birçok mektupta *bikītum* kelimesinin her iki anlam ve bağlamda da geçtiği görülmektedir. Bakınız: Salih Çeçen-L. Gürkan Gökçek, “Asurlu Bayan Akadia'nın Ağabeyi Uşur-ša-İstar'a Göndermiş Olduğu Üç Mektup”, *Cappadocia Journal of History and Social Sciences* 7, 2016, s. 250-251; Cécile Michel, “Les Assyriens et les esprits de leurs morts”, *Old Assyrian Studies in Memory of Paul Garelli*, (Ed: Cécile Michel), Nino: Leiden, 2008, s. 183, 185; Ömer Kahya, “Ölüm Sonrası Hayat:

Seleukoslar dönemine tarihlendirilen çivi yazılı metinlerde, daha ziyade kehanetlerde, dua metinlerinde ve büyü ritüellerinde *bikītum* kelimesi çoğu zaman bir yas süreci bağlamında geçmektedir.⁴² Anlaşılan Kronik yazarı, Adad-guppi'nin, Otobiyoğrafisinde yansıtılan hem hayattayken hem de öldükten sonraki olumlu anısını Kroniğe yansıtmak istememiştir. Zira cenaze töreni ve sonrasında yaşananlar ile kral Nabonid arasındaki kralın lehine gözükten olumlu bir ilişki dikkati çekmektedir. Anlaşılan Kronik yazarı, Nabonid'in lehine gözükten ve onun anısını yücelten satırlara pek de yer verme taraftarı değildir.

Nabonid Kroniği'ne göre ana kraliçenin ölmesi ile Babil'de yapılan resmi yas töreni arasında yaklaşık iki aylık bir süre bulunmaktadır. Kralın annesi Nisannu ayının beşinci günü ölmüştür. Babil'deki tören ise Sivan ayında gerçekleşmiştir (metinde herhangi bir gün verilmemiştir). Yas töreninin Babil'de neden iki aylık bir süreden sonra yapıldığı bilinmemektedir. Bununla birlikte bu durum acaba kroniğin yazarının bir hatası ya da kasıtlı bir çarpıtması olabilir mi? Çünkü Kronik, Sivan ayında gerçekleşen Babil'deki törenden bahsettikten sonra tekrardan Nisannu ayına geri döner. Çünkü Nisannu ayında önemli başka bir olay gerçekleşmiştir. Nabonid Kroniğine göre Nisannu ayında Adad-guppi'nin ölümünden hemen sonra Pers kralı II. Kyros ordusuyla birlikte Zap nehri hattı boyunca Arbela (Erbil) civarına doğru harekete geçmiştir. Kroniklerde genellikle olayların anlatım silsilesi belirli bir kronolojik sırayı takip etmektedir. Ancak Nabonid Kroniğinde bu sıra bir kereye mahsus olmak kaydıyla bozulmuştur. Tarih konusundaki karışıklık bilinçli bir tercihten mi kaynaklanmaktaydı yoksa bir hata mı yapılmıştı bu konuda net bir şeyler söylemek mümkün olmamakla birlikte⁴³ bu durumun bir yanıştan kaynaklanmadığı ayrıca tesadüfi de olmadığı ileri sürülebilir. Kralın annesinin ölümüyle Nabonid'in Teyma'daki onuncu yılında meydana gelen olaylardan bahsetmeye başladığı metindeki yeni bölüm arasına Pers kralı II. Kyros'un batıya doğru askeri bir ilerleyiş başlatmış olduğuyla ilgili satırların eklenmesi bu tahmini güçlendirecek bir kanıt olarak düşünülmelidir. Kroniğe göre II. Kyros önce Nisannu ayında Arbela bölgesine, sonra da Iyyar/Nisan-Mayıs ayında (*inaⁱⁱⁱ Aiiari*) Lydia bölgesine doğru harekete geçmiş ve buralara askeri garnizonlarını

Sumerce Metinlerde Öteki Dünya", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 37/63, 2018, s. 52; Miranda Bayliss, "The Cult of Dead Kin in Assyria and Babylonia", *Iraq* 35/2, 1973, s. 121 (özellikle 48. dipnot).

⁴² STT 2, 339: ö.y. 25' ve a.y. 13'; SpTU 5, 264: a.y. 1'; BRM 4, 06: a.y. 14'. Ayrıca bakınız: David A. Bosworth, *House of Weeping: The Motif of Tears in Akkadian and Hebrew Prayers*, SBL Press: Atlanta, 2019, s. 85-86.

⁴³ Ay sıralarıyla ilgili karışıklıklar başka kroniklerde de göze çarpmaktadır. Örneğin bakınız: ABC 1: iv 20'-21' (s. 84-85).

yerleştirmiştir. Normalde Iyyar ayındaki II. Kyros'un Lidya bölgesindeki askeri hareketliliğini Sivan ayındaki olay(lar) takip etmeliydi. Dolayısıyla Adad-guppi'nin Babil'deki yas töreni kralın Lidya seferinden sonra gerçekleşmeliydi. Olayların kronolojik olarak gerçekleşme sırası kraliçenin ölümü, II. Kyros'un batı yönünde askeri seferlerine başlaması, Lidya seferi ve kraliçenin Babil'deki yas töreni şeklinde olmalıydı. Ancak kronik yazarı bu sıralamada değişiklik yapmış gözükmektedir. Bu durum Nabonid'in annesinin ölümüyle ilgili satırların Nabonid Kroniğindeki önemli rolüyle ilgili gibidir. Kralın annesinin ölümü Babil kralının ülkede olmamasından dolayı kutlanamayan Akitu kutlaması esnasında gerçekleşmiştir. Diğer yandan Adad-guppi'nin ölümü (M.Ö. 547) Yeni Babil krallığının Persler tarafından yıkılması (M.Ö. 539) ile sonuçlanacak olayların başlangıcıyla ilişkilidir. Ana kraliçenin ölümüyle Pers kralı II. Kyros'un batı yönünde ilerleyişe geçmesi arasında doğrudan bir bağlantı yoktu. Ancak kroniğin yazarı Adad-guppi'nin ölüm hadisesi ile Babil kralı Nabonid'in hâkimiyetinin sona erışı ve Pers kralı II. Kyros'un zaferiyle sonuçlanacak olan askeri fetih planlarını devreye sokmaya başlaması arasında bir ilişki kurmaya çalışmış olmalıdır. Bu ilişki siyasi, dini ve hatta ahlaki bir sorgulamayla kurgulanmış olabilir.⁴⁴ Siyasi ve dini anlamda güçlü bir kadın figürü, onun çabaları sayesinde meşru olmayan yollardan tahta çıkan bir oğul kral, Babil'de dini ve siyasi sorumluluklarıyla ilgilenmesi gerekirken on yıl boyunca başka yerde yaşayan bir kral figürü ve dolayısıyla annesinin saygın otoritesi ve dindarlığı sayesinde varlığını devam ettiren ancak onun ölümüyle tüm bu meşruiyet zeminiyle ilgili kurgunun bozulması ve hatta yıkılmasıyla sonuçlanan bir süreç. Bu noktada Adad-guppi'nin ölümüyle Pers kralı II. Kyros'un yükselişi ve onun Babil zaferi arasında bir bağlantı olmalıdır. Bundan ötürü Sivan ayında Babil'de kraliçe adına düzenlenen yas töreniyle ilgili satırların II. Kyros'un harekete geçmesiyle ilgili satırlardan sonra gelmemesi (her ne kadar olayların tarihsel kronolojileri açısından böyle olması gerekse de) olay anlatımının anlamsal ve bağlamsal düzenine uygun düşmeyeceği göz önünde bulundurularak metnin içeriğinin kurgusuna yönelik bilinçli bir müdahaleye işaret etmektedir. Kısacası Adad-guppi'nin ölümü sembolik anlamda ve tarih yazımının kurgusu açısından bir dönemin sona ermesini imlemektedir: Yeni Babil döneminin sona ermesini. Çünkü o sadece kral Nabonid'in annesi değil aynı zamanda hemen hemen bütün Yeni Babil krallarının hayatına tanıklık etmişti etkin bir siyasi figürdü.

⁴⁴ Carolina Waerzeggers, "Facts, Propaganda, or History?: Shaping Political Memory in the Nabonidus Chronicle", *Political Memory in and after the Persian Empire*, (Editörler: J. M. Silverman ve C. Waerzeggers), SBL Press: Atlanta., 2015, s. 117.

Kroniklerde ismiyle geçen kadın figürlerden diğeri bir Sümer kraliçesi idi. Bir kopyası Yeni Asur dönemine tarihlendirilen Weidner/Esagila Kroniği (Ass 13955 gv) M.Ö. 3 binin ikinci yarısında yaşamış olan Kubaba isimli bir kraliçeden bahseder. Kubaba ismi genellikle M.Ö. 1. binyılın başlarında Suriye bölgesinde kendine tapınılan bir tanrıçayla özdeşleşmiştir. Ancak kronikte bahsedilen Kubaba ile Türkiye-Suriye sınırında bulunan Demir çağının önemli şehirlerinden Karkamış'ın bereket tanrıçası ("Karkamış şehrinin Hanımı") olarak da bilinen Kubaba aynı kişi değildi. O, Sumer Kral Listesinde geçen Kiş şehrinin yöneticisi unvanını taşıyan bir Sumer kraliçesiydi. Bu listedeki tek kadın yönetici olan Kubaba'nın kraliçe olmadan önce bir birahaneci olduğu ifade edilmiştir. Kraliçe olduktan sonra Sumer Kral Listesine göre Kiş şehrinin 3. hanedanlığını temsilen 100 yıl boyunca buraya hükmetmiştir (yaklaşık olarak M.Ö 2500-2330 tarihleri arasında ?).⁴⁵ Weidner/Esagila Kroniğe göre Kubaba, Babil'deki Marduk tapınağı Esagil'e düzenli olarak balık temin ettiği için tanrı Marduk tarafından ödüllendirilerek kendisine "bütün ülkelerin hâkimiyeti" bahşedilmişti.⁴⁶ Kronik, çok büyük ihtimalle Babil'in baş tanrısı Marduk kültürünü yüceltmek için derlenmiş bir metindi. Metinde tanrı Marduk'u onurlandıran ve onun kültüne destek veren kralların onun tarafından açık bir şekilde ödüllendirildiği (ayrıca ödüllendirileceği) ifade edilmiştir.⁴⁷ Kronikteki tek kadın yönetici Kubaba da aynı tanrı tarafından ödüllendirilmiştir, çünkü o, Marduk'un kült merkezi olan Esagila tapınağına düzenli olarak balık (Sum. ku₆) tedarik etmiştir. Balık, kronikte önemli bir sembolik role sahiptir. Tanrı Marduk'un desteğine mazhar olabilmenin yollarından bir tanesi de onun kült merkezi olan Esagila'ya balıkların gerektiği şekilde ve zamanda teslim edilmesiydi. Kronikte balık, tanrılara duyulan saygının ve sorumluluğun somut göstergelerinden birisini temsil etmekle birlikte tanrısal onamanın da önemli bir aracıydı. Balık, tanrıça Kubaba tapınımında da oldukça önemliydi.⁴⁸

⁴⁵ Thorkild Jacobsen, *Sumerian King List*, The University of Chicago Press: Chicago, 1939, s. 104-105 (WB 35'-40'); Karen Radner, "Kubaba und die Fische", *Von Sumer bis Homer*, (Ed: Robert Rollinger), Ugarit Verlag: Münster, 2005, s. 544-545, 551-552.

⁴⁶ ABC 19: 42'-45' (s. 148): ⁴⁵ a-na munusKù-d Ba-ba₆ šarru-ut kiš-šat mātati (kur.kur) ug-dam-mir-[šī] ve MC 38: 51'-55' (s. 266-267): ⁵⁵ a-na munusKù-d Ba-ba₆ munus₆ kurun nam.lugal^{ti} kiš-šat kur.kur ug-dam-mir-[šim]. ("O, Kubaba'ya tüm ülkelerin hâkimiyetini verdi").

⁴⁷ Kağnıcı 2019: s. 19-20.

⁴⁸ Radner 2005: s. 548-550. Eski Mezopotamya'da tanrılara sunulan en önemli yiyeceklerden birisi balıktı. Balık tüketiminin ve sunusunun dinsel yönleri hakkında bakınız: E. Douglas Van Buren, "Fish-Offerings in Ancient Mesopotamia", *Iraq* 10/2, 1948, s. 101-121.

Eşler

Nabonid Kroniği kadınlarla ilgili yalnızca Yeni Babil kralı Nabonid'in annesi Adad-guppi'nin ölümünden bahsetmez. Ayrıca aynı metnin üçüncü sütununda bir başka kadın figür daha karşımıza çıkmaktadır. Kronik tıpkı Adad-guppi örneğinde olduğu gibi bu kişiden de ismiyle bahsetmez. Ancak onun kraliyete mensup birisi (Pers/Akhamenid hanedanlığına) olduğu açıktır. Bu kişi Pers kralı II. Kyros'un eşi idi. Kronikteki söz konusu kişi büyük ihtimalle krala çok sayıda çocuk veren⁴⁹ Kassandane idi. Kronik, Pers kralının eşinin ölümüyle ilgili kısa bir kayıt içerir. Bu kayda göre o, metinde adı okunamayan bir ayda ölmüştür. Onun ölümünden sonra Babil'de bir yas süreci yaşanmıştır. Kronik bu yas süreciyle ilgili ilginç bir anekdot verir: Pers kraliçesinin ölümünden sonra yapılan yas törenine katılanlar Adad-guppi'nin Otobiyografisinde ana kraliçenin ölümüne oldukça üzülen insanların hal ve hareketlerine benzer şekilde davranmışlardır.

Nabonid Kroniği Kassandane'nin ölüm nedeninden ve hangi ayda öldüğünden bahsetmez. Yalnızca onun ölmüş olduğunu belirtir.⁵⁰ Pers kraliçesi Babil'in Persler tarafından ele geçirilmesinden bir sonraki yıl M.Ö. 538'de (muhtemelen Babil'de) ölmüştür. Ölümüyle ilgili satırlarda ay isminin yazıldığı yer okunamamaktadır. Ancak çok büyük ihtimalle onun ölümü Tebet/Aralık-Ocak (^{iti}*Tebētu*) ile Adar/Şubat-Mart (^{iti}*Addari*) ayları arasında gerçekleşmiş olmalıdır. Zira onun ölümünü müteakip Adar ayının yirmi yedinci gününden Nisannu ayının 3. gününe kadar 6 gün boyunca Babil'de yas ilan edilmişti.⁵¹ Bununla birlikte hemen belirtmek gerekmektedir ki, her ne kadar yas töreni ile ilgili satırlar kraliçenin ölümünden bahseden satırlardan hemen sonra gelse de Kronik, yas töreninin doğrudan ve sadece kraliçe ile ilgili olduğuna dair bir ibare içermez. Zira aynı yılın Ekim ayında (Arahsamnu/ Ekim-Kasım (^{iti}*Arahsamnu*) ayının on birinci günün gecesinde) Med ülkesinin valisi (^{lu}*pāhāt*) unvanıyla öncesinde yani M.Ö. 539 yılında Tişri/Eylül-Ekim (^{iti}*Tiştirīti*) ayının on altıncı günü Pers kralı II. Kyros'un ordusuyla birlikte Babil kentine giren ve oradaki idari düzenlemeleri bizzat yürüten Gubaru/Ugbaru da ölmüştü.⁵² Kroniğin kâtipi 6 günlük yas süreciyle ilgili satırlarına Ugbaru'nun ve Kassandane'nin

⁴⁹ Bu çocuklardan bir tanesi, II. Kambyzes (M.Ö. 530-522), babasından sonra Pers tahtına çıkmıştır.

⁵⁰ ABC 7: iii 22'-23' (s. 110-111) ve MC 26: iii 22'-23' (s. 237-238): ²² *ina* ⁱ[...] ²³ [*aššat*] *šarri mītat*^{at} / [dam] *lugal ug*^{at}. ("...ayında kralın eşi ölmüştür").

⁵¹ ABC 7: iii 23' (s. 111): ²³ *ultu XXVII ša* ^{iti}*Addari adi* ud III *ša* ^{iti}*Nisanni bi-ki-tum ina Akkadī*^{ki} *šaknat*^{at} ve MC 26: iii 23' (s. 237-238): ²³ ta 27 *ša* ^{iti}*Še en u₄ 3 ša* ^{iti}*Bar bi-ki-tu₄ ina Uri*^{ki} *gar*^{at}. ("Adar ayının yirmi yedisinden Nisannu ayının üçüne kadar Akkad'da (resmi bir yas dönemi [vardı]).

⁵² ABC 7: iii 15', 20', 22' (s. 109-110) ve MC 26: iii 15', 20', 22' (s. 236-239).

ölümlerinden hemen sonra yer verir. Bundan dolayı bu yas ilanının yalnızca kralın üst düzey yetkilisi⁵³ ya da sadece kralın eşi için olduğunu söylemek mümkün değildir. Zira bu törenin her ikisi adına olmaması için herhangi bir neden bulunmamaktadır.

Yas sürecinin detaylarını bilmiyoruz, ancak Adad-guppi'nin ölümünden sonraki süreçle benzer olduğu düşünülebilir. Akadca *bikītu šakānu* ifadesi burada da geçmektedir. Kralın, eşinin ölümünden sonra bütün Pers hâkimiyetinin tanındığı yerlerde yas ilan ettiğine dair bir kayıt Herodotos'un *Historiai*'sinde de geçmektedir.⁵⁴ Ancak Herodotos da 6 günlük yas hakkında fazla bilgi vermez. Anlaşılan yas süreci Akitu kutlamaların başlayacağı gün sona ermiştir.⁵⁵ Kronik söz konusu yas sürecinde üzüntülerinin bir göstergesi olarak bütün halkın (*nišū^{mes} gabbu*) saçlarını dağınık hale getirdiğinden (?) (*qaqqadsunu ipaṭṭarū*) (saçları derli toplu tutmaya yarayan toka ya da bant gibi bir aletin çıkarılması ya da açılması?) bahseder.⁵⁶ Kronik kâtibi tarafından ilginç bulunarak metne eklenen insanların üzüntülü hallerini beden diliyle ilgili bir göndermeyle tanımlamaya çalışan bu ifadenin bir benzerine muhtemelen Pers kralı II. Kyros zamanında yazılan çivi yazılı bir tablette (BM 38299) de rastlanmaktadır.⁵⁷ Bununla birlikte Nabonid Kroniğinde geçen *qaqqadsunu ipaṭṭarū* (ya da *sag.dusunu duḥ*) ifadesi farklı şekillerde yorumlanmaya müsait gözükmektedir.⁵⁸ Öncelikli olarak Ugbaru'nun ve Kassandane'nin

⁵³ Ugbaru'nun Eski Ahit'in Daniel kitabında geçen Babil kralı Nabonid'in oğlu Belşazar ile Pers kralı II. Kyros arasında kısa süreliğine Babil'e (bir kral olarak) hükmeden Med kökenli Dairus ile aynı kişi olabileceği düşünülmüştür. Bakınız: Daniel 5: s. 30-31; Gerard Gertoux, *Queen Esther Wife of Xerxes: Chronological, Historical and Archaeological Evidence*, Lulu Publisher: Morrisville, 2016, s. 60-65.

⁵⁴ Herodotos, 2. 1.

⁵⁵ Kutlamalar Nisan'ın dördüncü günü başlamaktaydı. Bakınız Sommer 2000: s. 85 (19. dipnot).

⁵⁶ ABC 7: iii 24' (s. 111): ²⁴ ([ni]šū^{mes} gab-bi qaqqad-su-nu ipaṭṭarū (du₈)^{mes} ve MC 26: iii 24' (s. 238-239): ²⁴ un^{mes} gab-bi sag.du-su-nu du₈^{mes} ("bütün insanlar saçlarını açtılar/çözdüler").

⁵⁷ Schaudig 2001: s. 570, 577 (BM 38299 v: 26'): ²⁶ i-paṭ-ṭa-rū sag.du-su-nu i-zak-ka-ru ma-mit ("yemin ederken/ettikten sonra saçlarını açtılar" ?).

⁵⁸ Akadca *qaqqadum* (Sum: sag.du) ve *paṭāru* (Sum: du₈/duḥ) kelimelerinin anlamları için bakınız: CAD/Q: s. 100-113 ve CAD/P: s. 286-303 (özellikle i: s. 290); AHW II: s. 899-900, 849-851; CDA: s. 271, 284. Kronikteki [ni]šū^{mes} gab-bi qaqqad-su-nu ipaṭṭarū (du₈)^{mes} ifadesinde geçen Sumerce du₈/duḥ işareti aynı zamanda "yaymak, vurmak ve saygı ya da teslimiyet göstergesinde bulunmak" gibi anlamlara gelen Akadca *labānum* şeklinde okunabileceği için (CDA: s. 173), bu ifadenin "bütün insanlar saçlarını önüne eğdi" şeklinde çevrilebileceği üzerinde de durulmuştur. Bu ve başka çeviri önerileri için bakınız: Raymond P. Dougherty, *Nabonidus and Belshazzar: A Study of the Closing Events of the Neo-Babylonian Empire*, Wipf & Stock: Eugene-Oregon, 2008, s. 173 (özellikle 562. dipnot). Bununla birlikte makul çevirilerin şimdiye kadar farklı bilim adamları tarafından önerilenlerden birisi olabilme ihtimalinin yanı sıra her ne kadar çivi yazılı metinlerde insanın

ölümünden sonra “bütün halkın” yas tutmuş olması kabul edilmesi zor bir gerçek gibi gözükmektedir. Kronikteki bu ifade çok büyük ihtimalle ölümlerden sonra ilan edilen yas süreci esnasında, geniş kitlelerden oluşmuş olsa bile, belirli bir grup insan (belki sadece cenaze törenine katılanlar veya kraliyet ailesine ve saray maiyetine mensup olanlar?) ile ilgiliydi. Nitekim “bütün halk/insanlar ifadesi” Pers hâkimiyetindeki tüm insanlar değil, belirli bir grup insan topluluğu şeklinde anlaşılmalıdır. Aynı şekilde Herodotos tarafından aktarılan kralın hâkimiyeti altındaki bütün halkın yas tuttuğuyla ilgili kayıt da benzer şekilde yorumlanmalıdır. Ayrıca her iki kaynaktaki bu ifade siyasal bir göndermeyle (krallığın birliği, düzeni ve meşru zemininin kabulü?) ilişkili gibidir.

Nabonid Kroniğinde yer alan kraliyete mensup iki kadının ölümüyle ilgili kayıtların haricinde benzer bir olay kaydı da Babil kralı Nabu-nasir (M.Ö. 747-734) ile bir başka Babil kralı Şamaş-şumu-ukin (M.Ö.668-648) arası dönemde meydana gelen olaylardan bahseden bir Yeni Babil kroniğinde (BM 92502) geçmektedir.⁵⁹ Buna göre M.Ö. 681-669 arasında hüküm süren Yeni Asur kralı Esarhaddon’un eşi Adar ayının beşinci gününde öldü.⁶⁰ Asur kralının eşinin isminden bahsetmeyen kronik ayrıca kralın eşinin hangi yılda öldüğü ve hangi nedenden dolayı bu ölümün gerçekleştiğiyle ilgili de herhangi bir detay vermez. Bu bilgi iki siyasi olay arasına (Esarhaddon’un sekizinci yılında Şubriya’nın ele geçirilerek buradan ganimet alınması ve onuncu yılında bir Asur ordusunun Mısır’a sefere çıkması) sıkıştırılmış ufak bir anekdot gibi gözükmektedir. Buna karşın Adad-guppi ve Kassandane’nin ölümlerinin Nabonid Kroniğinde kayıt altına alınan olayların biçim-içerik ve anlam-bağlam ilişkileri açısından bir önemi ya da en azından bir değeri olabileceği yönündeki çıkarımların tersine Esarhaddon’un eşinin ölümüyle ilgili satırların kronikteki diğer ya da Yeni Asur kralıyla ilgili olaylarla ilişkisi hakkında fazladan ve benzer bir şey söylemek mümkün gözükmemektedir. Bununla birlikte Yeni Babil Kroniğinde (ABC 1) yer almayan bu konuyla ilgili daha fazla ve farklı bilgiye Esarhaddon Kroniği

kesilen saçını tanımlamak için kullanılan kalıplardan bir tanesi *šarat* (<*šartu*) *qaqqadu* (CAD/Q: 8’: s. 103-104) ifadesi olsa da Akadca *paṭāru* kelimesinin “temizlemek ve kesmek” gibi anlamlarından dolayı söz konusu ifadenin “saçların kazıtılması ve/ya kesilmesi (bir tutam?)” şeklinde de çevrilebilmesi mümkündür. En azından söz konusu ifadeyle kronik kâtibinin bu türden bir hususu anlatmaya çalışmış olma ihtimali göz ardı edilmemelidir.

⁵⁹ Elimizde mevcut üç kopyası bulunan söz konusu kroniğin kolofon kısmındaki ifadeye göre metin (ABC 1A) Pers kralı I. Darius’un (M.Ö. 522-486) 22. yılında Kalbi-Sin (Ur-Nanna) ailesinden Liblutu’nun oğlu Ana-Bel-eriş tarafından yazılmıştır. Bakınız: ABC 1: iv 39’-43’ (s. 87) ve MC 16: iv 39’-43’ (s. 202-203). Ayrıca bakınız: Kağnıcı 2019: s. 3 (5. dipnot).

⁶⁰ ABC 1: iv 22’ (s. 85): ²²iti *Addaru* ud V^{kām} *aššat šarri mītar^{at}* ve MC 16: iv 22’ (s. 200-201): ²²iti *Se* u₄ 5. *kām dam lugal ug^{at}*. (“Adar ayının beşinci günü kralın eşi öldü”). Tahminen M.Ö. 673 yılında 20 ya da 21 Şubat tarihinde ölüm gerçekleşmiştir.

isimli başka bir metinde (BM 25091) rastlanmaktadır. Büyük oranda Yeni Asur kralı Esarhaddon döneminin askeri ve siyasi gelişmelerine odaklanan Esarhaddon Kroniği ayrıca oğlu Şamaş-şumu-ukin döneminin ilk yıllarına dair az da olsa bilgi içerir. Tıpkı Asur kral yazıtlarında olduğu gibi Esarhaddon Kroniğinde de Asur kralının başarıları ön plana çıkarılmıştır. Esarhaddon Kroniği, Yeni Babil Kroniğinin tersine, kralın eşinin hangi yılda, ayda ve günde öldüğünden bahseder. Buna göre o, Esarhaddon'un hakimiyetinin sekizinci yılında Adar ayının altıncı gününde ölmüştür. Ayrıca kronik yazarı bu ölüm bilgisini Yeni Babil Kroniğinin yazarının yaptığı gibi aynı siyasi ve askeri olaylar arasına yerleştirmemiştir. Esarhaddon Kroniğine göre Asur ordusunun Şubriya'yı ele geçirip yağmalaması kralın eşinin ölüm tarihinden 12 gün sonra (Adar ayının on sekizinci günü) gerçekleşmiştir.⁶¹ Kronik bu noktada Yeni Babil Kroniğindeki aynı bilgiyle örtüşmez. İlkinde Şubriya'nın fethi ölüm hadisesinden yaklaşık iki ay önceyken, ikincisinde bu fetih hareketinin ölüm vakasından daha sonra gerçekleştiği ifade edilmiştir. Ayrıca metinler arasında kralın eşinin ölüm günü açısından bir günlük fark vardır. İlki Adar ayının beşinde, ikincisi ise bu ölümün aynı ayın altıncı gününde gerçekleştiğini söyler. Bu tür ufak farklılıklar çok büyük ihtimalle, her ne kadar her iki kroniğin de yararlandığı çivi yazılı kaynağın aynı olduğu göz önünde bulundurulsa da, kâtiplerin farklı kaynaktan yararlanma yetisi, yararlanılan kaynaklardaki bilgilerin genişliği ve ulaşılabilirliği, kâtiplerin niyeti ve hatası ile belki de onların olayları yorumlama biçimleriyle ilgili olmalıdır.⁶² Bununla birlikte Esarhaddon Kroniğinin daha yanlı bir üslup tonuna sahip olduğu da göz ardı edilmemelidir. Ancak kralın eşinin ölümüyle ilgili iki metindeki ufak farklılığın M.Ö. 6. ve 4. yüzyıllar arası Babil tarih yazıcılığı açısından siyasi veya dini anlamda işlevsel bir anlamla ilgisi yoktur. Kronik Esarhaddon'un eşinin adını belirtmez, ancak kralın bilinen tek eşi o hayattayken ölen ve öldükten sonra kral tarafından Asur'da adına bir anıt mezar diktirdiği Eşarra-ḥammat idi. Yeni Asur dönemine tarihlendirilen bazı mektupların onun ölümü üzerine düzenlenen cenaze ritüelleriyle ilişkili olabileceği üzerinde durulmuştur.⁶³

⁶¹ ABC 14: 23'-25' (s. 127) ve MC 18: 26'-28' (s. 208-209).

⁶² Her iki kronikte geçen benzer kayıtlar arasında tutarsızlıklarla ilgili geniş bir tartışma için bakınız: J. A. Brinkman, "The Babylonian Chronicle Revisited", *Lingering over Words, Studies in Ancient Near Eastern Literature in Honor of William L. Moran*, (Editörler: T. Abusch, John Huehnergard ve Piotr Steinkeller), Scholars Press: Atlanta, 1990, s. 88-95.

⁶³ Marten Stol, *Women in the Ancient Near East*, Walter de Gruyter: Berlin, 2016, s. 543-544; David Kertai, "The Queens of the Neo-Assyrian Empire", *Altorientalische Forschungen* 40/1, s. 119.

Tanrıçalar

Mezopotamya kroniklerinde tanrıların yanı sıra bazı tanrıçaların da isimleri geçmektedir. Bu tanrıçalar arasında İştar,⁶⁴ Beltiya (şarpanitum),⁶⁵ Belit-Nina,⁶⁶ Tařmetum,⁶⁷ şarrat-Deri⁶⁸ ve Belit-Akkadi⁶⁹ isimlerine rastlanmaktadır. Kronikler özellikle ařk ve savaş tanrıçası olarak bilinen İştar (Sum. İnanna) gibi Eski Yakındoğu ve Anadolu panteonunda M.Ö. 3. ve 1. binyıllar arasında önemli yer tutan tanrıçaların yanı sıra Belit-Akkadi gibi hem coğrafî hem de zaman dilimi açısından sınırlı bir tapınım alanı bulunanlardan da bahsetmektedir. Bazı kroniklerde özel isim verilmeden sadece “tanrıça” kelimesinin kullanıldığı görölmektedir.⁷⁰ Tanrıça İştar’ın kroniklerdeki rolü genellikle siyasi iktidarı meşrulaştırmak olmuştur. Onun ismi savaşa olan dūřkünlüęü ve savaşçı özellikleri nedeniyle⁷¹ askeri olaylar bağlamında geçmektedir. Esarhaddon Kronięinde ve Eski Krallar Kronięinde (BM 26472) bu durum açık bir şekilde göze çarpmaktadır. Örneęin Esarhaddon Kronięinde Yeni Asur kralı Esarhaddon’un tanrıça İştar heykelinin birçok tanrı heykeliyle birlikte Elam’dan alınarak ait oldukları yere (Akad ülkesi) geri getirilmesindeki⁷² başarısı övölmektedir. Tanrıça İştar, Esarhaddon’un kral yazıtlarında ismini sıklıkla zikrettiği özellikle savaş zamanlarında kendisine yardım ettiğini ifade ettiği öncelikli tanrıçalardan birisiydi.⁷³ Eski Krallar Kronięi ise ilk satırlarına Akad kralı Sargon’un (M.Ö. 2334-2279) tanrıça İştar’ın desteğiyle tahta çıktığını ve krallığı yönetmeye başladığını söyleyerek başlar.⁷⁴ Böylece o, tanrıçanın yardımıyla hiçbir rakibi ve dengi olmaksızın hâkimiyet alanını genişletmeye

⁶⁴ ABC 1: iv 17’ (s. 84), ABC 13a: ay: 3’ (s. 124). Tabletın arka yüzü büyük oranda okunamamaktadır. Tanrıçanın adı tam okunabilmektedir., ABC 14: 21’ (s. 126), ABC 20: A 1’ (s. 152), Assyrian Chronicle Fragment 2: 7’ (s. 185).

⁶⁵ ABC 13b: 7’ (s. 283).

⁶⁶ ABC 17: i 6’ (s. 133). Tabletın ilk sütunu büyük oranda okunamamaktadır. Tanrıçanın adı tam okunabilmektedir.

⁶⁷ ABC 17: i 21’ (s. 134). Tabletın ilk sütunu büyük oranda okunamamaktadır. Tanrıçanın adı tam okunabilmektedir.

⁶⁸ ABC 21: iv 7’ (s. 168).

⁶⁹ ABC 21: iv 7’ (s. 168).

⁷⁰ ABC 17: ii 27’ (s. 136): ²⁷...^dıřtarāti(işdar)^{meş} ve MC 51: ii 27’ (s. 298-299): ²⁷...^dEşdar^{meş}. Akadca *iřtarātu* ifadesi henüz isimleri belirlenmemiş görünür tanrısal temsiller için kullanılmaktaydı. Bu konuda bakınız: Shana Zaia, “State-Sponsored Sacrilege: ‘Godnapping’ and Omission in Neo-Assyrian Inscriptions”, *JANEH* 2/1, 2015, s. 42-43.

⁷¹ R. Harris, “Inanna-Iştar as Paradox and a Coincidence of opposites”, *History of Religions* 30, s. 269; Gebhard J. Selz, “Five Divine Ladies: Thoughts on Inana(k), Iştar, In(n)in(a), Annunītum, and Anat, and the Origin of the Title ‘Queen of Heaven’”, *Nin* 1, s. 34.

⁷² ABC 14: 21’-22’ (s. 126) ve MC 14: 24’-25’ (s. 208-209).

⁷³ Bazı örnekler için bakınız: RINAP 4, 1: ii 38’-39’ (s. 15) ve 133: 34’-35’ (s. 272).

⁷⁴ ABC 20: A 1’ (s. 152).

başlamıştır. Bilindiği gibi tanrıça İştar Akad hanedanlığının krallık tanrıçalarından birisiydi. Özellikle Akad kralı Sargon ve Naram-Sin'in krali yazıtlarında tanrıça İştar'ın övüldüğü ve ondan yardım istendiği görülmektedir. Eski Krallar Kroniğinde geçen *ina palê* ^d*Iştar* (“İştar'ın hakimiyetinde”) ifadesinin aslında Akad krallığı dönemini tanımlamak için kullanıldığı düşünölmüştür.⁷⁵ Bazı krallık stellerinde ve arkeolojik malzeme üzerinde de tanrıça temsillerine rastlanmaktadır.⁷⁶

Tanrı ve tanrıça heykellerinin tapınaklarından alınarak/yağmalanarak düşman ölkelerine götürölmeleri özellikle M.Ö. 2. ve 1. binyıl boyunca Asur, Babil ve Elam arasındaki mücadelelerde sık rastlanan bir uygulama olmuştur. Fetih hareketleri ve hâkimiyet mücadeleleri neticesinde yenilgiye uğrayanların hâkim oldukları yerlerden elde edilen çeşitli ganimetler arasında sayılan bu heykellerin költ merkezlerinden ve/ya tapınaklarından alınması, bu yerlerin bulunduğı şehirlerin ve bu şehirlere hükmeden krallıkların korunmasız (korunaksız) hale gelmesine neden olmaktadır. Tanrı ve tanrıçaların yokluğunun, kaosa, düzensizliğe ve zayıflığa yol açabileceğı ve kralların meşruluklarını zedeleyebileceğı düşünölmekteydi.⁷⁷ Örneğın benzer bir olay M.Ö. 9. yüzyılda Asur ile Babil arasındaki çekişmelerde meydana gelmiştir. Yeni Asur kralı V. şamsı Adad (M.Ö. 823-811) ile Babil kralı Marduk-balassu-ikbi (M.Ö.819-813) arasında anlaşmazlık ikincisinin yenilgisiyle sonuçlanmıştı. Bunun üzerine Asur kralı Diyala bölgesindeki birçok yeri ele geçirmiş ve buradaki tanrı ve tanrıçaları da beraberinde Asur'a götürmüştür. Uzun bir döneme yayılan Asur ve Babil arasındaki ilişkilerle ilgili olayların anlatıldığı bir Asur kroniğine göre (K 4401a + Rm. 854) yerlerinden edilen bu heykeller arasında tanrıça şarrat-Deri ve Belit-Akkadi'nin heykelleri de bulunmaktaydı.⁷⁸ Özellikle ikincisi,

⁷⁵ Foster 2016: s. 141; Yusuf Kılıç-şeyma Ay, “Eski Mezopotamya’da Siyasi Örgütlenmede Din Olgusu”, *Turkish Studies* 8/5, 2013, s. 396.

⁷⁶ Benjamin R. Foster, *The Age of Agade: Inventing Empire in Ancient Mesopotamia*, Routledge: London, 2016, s. 138-141; Lorenzo Nigro, “The Two Steles of Sargon: Iconology and Visual Propaganda at the Beginning of Royal Akkadian Relief”, *Iraq* 60, 1998, s. 85-93.

⁷⁷ Bu konuda bakınız: Zaia 2015: s. 19-54.

⁷⁸ ABC 21: iv 7’-9’ (s. 168): ⁷*Anu-rabú* ^d*Hum-um-ia*₅ ^d*şarrat*(gaşan)-D[*ē*]ri^{ki} ^d*Bēlit*(gaşan)-*Akkadi*^{ki} ⁸*ři-ma-li-ia* ^d*Palil* ^d*A-nu-ni-tú* ^d*Mār-bīti* ⁹*řá* ^{uru}*Ma-li-ki* ve MC 10: iv 7’-9’ (s. 182-183): ⁷*An gal* ^d*Hum-um-ia*₅ ^d*Gařan-Bād*.an^{ki} ^d*Gařan-Uri*^{ki} ⁸*ři-ma-li-ia* ^d*Igi*.du ^d*A-nu-ni-tú* ^d*Dumu.é* ⁹*řá* ^{uru}*Ma-li-ki*. Tanrı ve tanrıça heykellerinin yağmalanmasıyla sonuçlanan olaylarla ilgili benzer bir kayıt V. şamsı-Adad’ın M.Ö. 813 yılı olaylarının anlatıldığı kraliyet yazıtında da geçmektedir. Bakınız: RIMA 3: A.0.103.2: iii 37’b-48’ (s. 190).

Belit-Akkadi, aşağı Diyala bölgesinde yer alan Bīt-Hamban'ın (ayrıca aynı isimli bir Kassit kabilesinin) baş tanrıçalarından birisiydi.⁷⁹

Sonuç Yerine Bazı Değerlendirmeler

Eski Mezopotamya kroniklerinde genellikle erkek egemen bir anlatı söz konusudur. Siyasi, askeri, dini ve sosyo-kültürel hayata dair anlatılan olayların aktörleri çoğu zaman erkeklerden oluşmaktadır. Bununla birlikte sınırlı sayıda Asur ve Babil kroniğinde az da olsa kadınlarla ilgili kayıt bulunmaktadır. Bu kayıtlar daha ziyade Asur ve Babil kraliyet sınıfına mensup kadınlardan bahseder. Bahsedilen kadınların sosyal statülerine bakıldığında onların kralların anneleri, eşleri ve kızları oldukları görülmektedir. Kronikler ayrıca bazı tanrıçalardan da bahsetmektedir. Kronik kâtipleri ilgili metinlerde kralların anneleri ve eşlerinin yalnızca ölümleriyle ilgili bilgilere ve ayrıca sonrasında cenaze ve yas törenlerine dair birtakım anekdotlara yer vermişlerdir. Kralların kızlarıyla ilgili kayıtlar ise onların evlilikleriyle ilgilidir. Kroniklerde bahsedilen kadınlardan bazılarının isimleri açık bir şekilde verilirken (Muballitat Şerua ve Kubaba), bazılarının isimleri kayıt düşülmemiştir. Örneğin Yeni Asur kralı Esarhaddon'un eşi Eşarra-ḥammat, Yeni Babil kralı Nabonid'in annesi Adad-guppi ve Pers kralı II. Kyros'un eşi Kassandane'nin adlarını başka kaynaklardan öğrenebilmekteyiz. Kadınlarla ilgili kayıtların oldukça az, konu olarak dar kapsamlı ve satır aralarına sıkıştırılmış bir şekilde olduğu gözlemlenmektedir. Ancak sınırlı da olsa onlarla ilgili kayıtların kroniklerde anlatılan erkek egemen olay örgüsü içerisinde önemli rolleri olduğu kesindir. Yalnızca Yeni Asur kralı Esarhaddon'un eşiyle ilgili iki kronikte geçen tek satırlık bir kaydın metin içerisinde, diğer olaylarla ilişkisi anlamında fazla bir anlamsal ya da işlevsel ağırlığa sahip olmadığı söylenebilir. Kroniklerin (bu ölüm vakasından bahseden iki farklı kronik vardır)⁸⁰ bu olaydan bahsetmesinin muhtemel nedeni, Eşarra-ḥammat'ın ölümünün kral Esarhaddon'un sekizinci yılı olayları içerisinde kayıt altına alınacak derecede önemli görülmüş olmasıydı. Kralın eşinin ölümü kralın kendisinde ve kraliyet çevresinde büyük üzüntülere yol açmış olabilir. Kadınlarla ilgili diğer kayıtlar (buna tanrıçalarla ilgili olanlar da dâhil) metinlerin düzenleniş amaçlarına ve vermek istedikleri siyasi-ideolojik mesajlara uygun ve destekler nitelikte ve içeriktedir. İsimleri açık bir şekilde verilsin ya da verilmesin bu kadınlarla ilgili kayıtların kroniklerdeki temel işlevi, ilişkili-ilişkili olduğu kralların (Kubaba örneğinde olduğu gibi kraliçelerin de)

⁷⁹ J. A. Brinkman, *A Political History of Post-Kassite Babylonia (1158-722 BC)*, Pontificium Institutum Biblicum: Roma, 1968, s. 43.

⁸⁰ ABC 1: iv 22' (s. 85) - MC 16: iv 22' (s. 200-201) ve ABC 14: 23' (s. 127) - MC 18: 26' (s. 208-209).

başarılarını ya da başarısızlıklarını ön plana çıkarmaktır. Söz gelimi bir kralın annesinin ya da eşinin ölümünden bahsetmek tek başına tarihsel bir olayın kaydı olması dışında başka herhangi bir anlam ifade etmezken, kral olan oğlunun ya da eşinin iyi ya da kötü siyasi ve dini icraatlarının sorgulanması veya yüceltilmesi açısından “işlevsel ve değerli” bir bilgi olabilmekteydi. Nabonid Kroniği bir bütün olarak ele alındığında Yeni Babil kralı Nabonid’in eleştirilecek icraatlarının ve diğer yandan Pers kralı II. Kyros’un övülecek başarılarının ön plana çıkartılmaya çalışıldığı dikkati çekecektir. Kroniğe göre kral Nabonid, krallık başkenti Babil şehrini uzun yıllar boyunca başı boş bırakarak kenti ve dolayısıyla krallığı saldırılara karşı savunmasız hale getirmiş ve dini sorumluluklarını yerine getirmemiş bir kraldı. Dahası kral olmasında birinci dereceden rolü olan annesi Adad-guppi’nin cenaze törenine bile katılmayan ve Pers orduları M.Ö. 539 yılında Sippar kentini, herhangi bir direnişle karşılaşmadan ele geçirince “kaçan” bir kraldır.⁸¹ Nabonid Kroniğinin yazarı kraliçenin ismini bilinçli olarak vermez, zira onun Babil’de oldukça saygın bir ünü bulunmaktaydı. Onu ismiyle anmak doğrudan kral Nabonid’in hakimiyetini yüceltmek anlamına gelebilirdi ki böyle yapmak kroniğin vermek istediği mesaja uygun düşmezdi. Nitekim Kroniğin, Adad-guppi’nin Otobiyografisindeki anne ve kral oğul ile ilgili kayıtların (kraliçenin cenaze töreni ve sonrasındaki yas sürecinde yaşananlar da dahil) detaylarını içermemesi de bu anlamda önemlidir. Diğer taraftan aynı kronik yazarı Pers kralı II. Kyros’un eşinin adından da bahsetmez, ancak hem Kassandane’nin Babil tarihi açısından Adad-guppi örneğinde olduğu gibi siyasi ve dini bir rolü yoktur hem de metin içerisinde kraliçenin ölümü ile olumsuz olaylar arasında bir ilişki kurulmamıştır. Diğer yandan Pers kralı eşinin ölümünü tarih yazıcılığı açısından bir fırsata çevirir. Kral eşi öldüğünde Nabonid’in tersine Babil’dedir ve eşinin cenaze törenine katılmıştır. Ayrıca Adad-guppi’nin yas törenine katılanlar belirli bir insan topluluğundan oluşurken, Kassandane’nin ölümünden sonraki yas töreni sınıf ayrımı olmaksızın bütün insanları içermekteydi. En azından Kroniğin yansıttığı durum bu şekildedir.

Sonuç olarak Asur ve Babil kronikleri, söz konusu ettiği olaylar her ne kadar metinlerin derlenmesinden daha önce gerçekleşmiş olsa da kendi döneminin siyasi havasından bağımsız bir içerik barındırmaz. Dolayısıyla bu kronikler sınırlı da olsa kadınlarla ilgili kayıtlara yer vermiştir, ancak bu, sadece tarihe “olanı olduğu gibi/için göstermek” niyetiyle not düşmek gibi naif bir amaca yönelik değildi. Bu kayıtların kişileri, olayları, dönemleri, dini gelenekleri ve siyasi ideolojileri ve sosyo-kültürel yapıları yansıtmak, eleştirmek ve yüceltmek açısından tarihyazımsal bir önemi vardı. Örneğin

⁸¹ ABC 7: iii 15’ (s. 109) ve MC 26: iii 15’ (s. 236-237).

evlilik gibi gündelik yaşamın oldukça yaygın bir uygulaması bile tarih yazımı açısından bakıldığında belirli bir ideolojik mesajın parçası olarak sunulabilmekteydi. Örneğin Bir Asur kroniği M.Ö. 11. ve 10. yüzyıllarda Asur ve Babil arasındaki evliliklerden bahsetmektedir. Orta Asur kralı Asur-bel-kala (M.Ö. 1073-1056) Babil kralı Adad-apla-iddina (M.Ö. 1067-1046)'nın kızıyla evlenirken yine Yeni Asur kralı II. Adad-nirari (M.Ö. 911-891) ile Babil kralı I. Nabu-şuma-ukin (yaklaşık olarak M.Ö. 900-888) birbirlerinin kızlarıyla evlenmiştir. Kronik her iki evliliğin Asur ve Babil halklarını bir araya getireceğinden ve iki devlet arasındaki dostluğu pekiştireceğinden bahsederek evlilik olgusunun devletlerarası siyasi ilişkilerindeki yadsınamaz önemli rolüne işaret etmiştir.⁸² Zira Eski Yakınoğu'da devletler arası ilişkilerin barış içerisinde yürütülebilmesi için kraliyet ailesine mensup kişiler arasındaki evlilikler oldukça önemliydi. Ancak kroniklerdeki her bilginin/bilgi yokluğunun ve ufak detayların salt yazınsal bir ideolojik yönünün olduğunu ileri sürmek (aksi halde katiplerin bilgisi, yeterliliği, olayları ve dış dünyayı anlama/yorumlama çabaları ve geleneğin rolü gibi içsel ve dışsal faktörlerin ıskalanması tehlikesi ortaya çıkabilir) eski Yakınoğu'nun tarih yazım (olay anlatım) pratiklerinin ilgi alanlarını dar bir çerçeveye hapsetmek anlamına gelir. Ki öyle değildir.

Kaynakça

- Bayliss, Miranda, "The Cult of Dead Kin in Assyria and Babylonia", *Iraq* 35/2, 1973, s. 115-125.
- Beaulieu, Paul-Alain, *A History of Babylon, 2200 BC-AD 75*, Wiley Blackwell: Hoboken, NJ, 2018, s. 238.
- Black, Jeremy ve diğeri, *A Concise Dictionary of Akkadian*, 2.baskı, Harrassowitz Verlag: Wiesbaden, 2000.
- Bosworth, David A., *House of Weeping: The Motif of Tears in Akkadian and Hebrew Prayers*, SBL Press: Atlanta, 2019.
- Brinkman, J. A., "The Babylonian Chronicle Revisited", *Lingering over Words, Studies in Ancient Near Eastern Literature in Honor of William L. Moran*, (Editörler: T. Abusch, John Huehnergard ve Piotr Steinkeller), Scholars Press: Atlanta 1990, s. 73-104.
- Brinkman, J. A., *A Political History of Post-Kassite Babylonia (1158-722 BC)*, Pontificium Institutum Biblicum: Roma, 1968, s. 43.
- Chavalas, Marc (Ed.), *Women in the Ancient Near East: A Sourcebook*, Routledge: New York, 2014.

⁸² (ABC 21: ii 33'-37' (s. 165) - MC 10: ii 33'-37' (s. 180-181) ve ABC 21: iii 17'-18' (s. 166) - MC 10 iii 17'-18' (s. 180-181).

- Çeçen, Salih– Gökçek, L. Gürkan, “Asurlu Bayan Akadia’nın Ağabeyi Uşur-şa-İştar’a Göndermiş Olduğu Üç Mektup”, *Cappadocia Journal of History and Social Sciences* 7, 2016, s. 247-264.
- Dhorme, É., “La mère de Nabonide”, *Revue d'Assyriologie et d'archéologie orientale* 41-1/4, 1947, s. 1-21.
- Dick, Michael B., “The ‘History of David’s Rise to Power’ and the Neo-Babylonian Succession Apologies”, *David and Zion: Biblical Studies in Honor of J. J. M. Roberts*, (Editörler: Bernard F. Batto ve Kathryn L. Roberts), Eisenbrauns: Winona Lake, Indiana, 2004, s. 3-19.
- Dougherty, Raymond P., *Nabonidus and Belshazzar: A Study of the Closing Events of the Neo-Babylonian Empire*, Wipf & Stock: Eugene-Oregon, 2008.
- Fales, Frederick M., “Indexes”, *Tell Shiukh Fawqani: 1994-1998*, (Editörler: Luc Bachelot ve Frederick Mario Fales), Sargon Editrice Libreria: Padova, 2005, s. 681-686.
- Florioti, H. Hande Duymuş, *Çivi Yazılı Metinler ve Arkeolojik Kaynaklar Işığında Asur İmparatorluk Dönemi Kraliçeleri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları: İstanbul, 2015.
- Foster, Benjamin R., *The Age of Agade: Inventing Empire in Ancient Mesopotamia*, Routledge: London, 2016.
- Gadd, C. J., “The Harran Inscriptions of Nabonidus”, *Anatolian Studies* 8, 1958, s. 35-92.
- Gertoux, Gerard, *Queen Esther Wife of Xerxes: Chronological, Historical and Archaeological Evidence*, Lulu Publisher: Morrisville, 2016.
- Glassner, Jean-Jacques, *Mesopotamian Chronicles*, (Ed: Benjamin R. Foster), Society of Biblical Literature: Atlanta, 2004.
- Grayson, A. K., *Assyrian and Babylonian Chronicles*, TCS 5 (tekrar basım), Eisenbrauns: Winona Lake-Indiana 2000.
- Grayson, A. K., *Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC II (858-745 BC)*, RIMA 3, University of Toronto Press: Toronto, 1996.
- Halton, Charles – Svard, Saana, *Women’s Writing of Ancient Mesopotamia: An Anthology of the Earliest Female Authors*, Cambridge University Press: Cambridge 2018.
- Harris, R., “Inanna-Ištar as Paradox and a Coincidence of Opposites”, *History of Religions* 30, s. 261-278.
- Herodotos, *Tarih*, (Çev: Müntekim Ökmen), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul, 2016.

- Jacobsen, Thorkild, *Sumerian King List*, The University of Chicago Press: Chicago, 1939.
- Kağnıcı, Gökhan, “Tıbbi Bilginin İdeolojik Kullanımı Üzerine Okumalar: Yeni Babil Kroniklerinde Hastalıklar ve Babil Tarih Yazıcılığı”, *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi* 69/1, 2019, s. 1-36.
- Kahya, Ömer, “Ölüm Sonrası Hayat: Sumerce Metinlerde Öteki Dünya”, *Tarih Araştırmaları Dergisi* 37/63, 2018, s. 49-76.
- Kertai, David, “The Queens of the Neo-Assyrian Empire”, *Altorientalische Forschungen* 40/1, s. 108–124.
- Kılıç, Yusuf – Ay, Şeyma, “Eski Mezopotamya’da Siyasi Örgütlenmede Din Olgusu”, *Turkish Studies* 8/5, 2013, s. 387-403.
- Kılıç, Yusuf – Eser, Elvan, “Eskiçağ Düşüncesi ve Kutsal Kitaplarda Yedi Sembolizmi”, *Turkish Studies* 11/11, 2016, s. 77-98.
- Kutsal Kitap: Tevrat, Zebur, İncil*, Yeni Yaşam Yayınları: Seul, 2011.
- Leichty, Erle, *The Royal Inscriptions of Esarhaddon, King of Assyria (680-669)*, RINAP 4, Eisenbrauns: Winona Lake, Indiana, 2011.
- Lion, Brigitte – Michel, Cecile (Editörler), *The Role of Women in Work and Society in the Ancient Near East*, Walter De Gruyter: Berlin 2016.
- Marcato, Enrico, *Personal Names in the Aramaic Inscriptions of Hatra*, Edizioni Ca’ Foscari: Venezia, 2018, s. 23-24.
- Michel, Cécile, “Les Assyriens et les esprits de leurs morts”, *Old Assyrian Studies in Memory of Paul Garelli*, (Ed: Cécile Michel), Leiden: Nino, 2008, s. 181-197.
- Nigro, Lorenzo, “The Two Steles of Sargon: Iconology and Visual Propaganda at the Baginning of Royal Akkadian Relief”, *Iraq* 60, 1998, s. 85-102.
- Olyan, Saul M., *Biblical Mourning: Ritual and Social Dimensions*, Oxford University Press: New York, 2004.
- Radner, Karen, “Kubaba und die Fische”, *Von Sumer bis Homer*, (Ed: Robert Rollinger), Ugarit Verlag: Münster, 2005, s. 543-556.
- Schaudig, Hanspeter, *Die Inschriften Nabonidus von Babylon und Kyros’ der Großen*, Alter Orient und Altes Testament 256, Ugarit Verlag: Münster 2001.
- Selz, Gebhard J., “Five Divine Ladies: Thoughts on Inana(k), Ištar, In(n)in(a), Annunītum, and Anat, and the Origin of the Title ‘Queen of Heaven’”, *Nin* 1, s. 29-62.
- Sommer, Benjamin D., “The Babylonian Akitu Festival: Rectifying the King or Renewing the Cosmos”, *JANES* 27, 2000, s. 81-95.
- Stol, Marten, *Women in the Ancient Near East*, Walter de Gruyter: Berlin, 2016.

- Tadmor, Hayim, "Historical Implications of the Correct Rendering of Akkadian *dâku*", *JNES* 17/2, 1958, s. 129-141.
- Van Buren, E. Douglas, "Fish-Offerings in Ancient Mesopotamia", *Iraq* 10/2, 1948, s. 101-121.
- Von Soden, Wolfram, "Wörter in neuassyrischen und neu- und spätbabylonischen Texten. Ein Vorbericht. II (n-z und Nachträge)", *Orientalia* 37/3, 1968, s. 261-271.
- Waerzeggers, Carolina, "Facts, Propaganda, or History?: Shaping Political Memory in the Nabonidus Chronicle", *Political Memory in and after the Persian Empire*, (Editörler: J. M. Silverman ve C. Waerzeggers), SBL Press: Atlanta, 2015, s. 95-124.
- Wiseman, D. J., "Babylonia: 605-539 B.C.", *CAH* III/2, (Editörler: John Boardman ve diğerleri), Cambridge University Press: Cambridge, 1991, s. 229-251.
- Yun, Sungduk, "Mother of Her Son: The Literary Scheme of The Adad-Guppi Stele", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 70/3, 2017, s. 277-294.
- Zaia, Shana, "State-Sponsored Sacrilege: 'Godnapping' and Omission in Neo-Assyrian Inscriptions", *JANEH* 2/1, 2015, s. 19-54.
- Zawadzki, Stefan, "The Portrait of Nabonidus and Cyrus in Their(?) Chronicle: When and Why the Present Version Was Composed", *Who Was King? Who Was Not King? The Rulers and Ruled in the Ancient Near East*, (Editörler: Petr Charvát ve Petra Maříková Vlčková), Institute of Archaeology of the Academy of Sciences of the Czech Republic: Prague, 2010, s. 142-54.

Kısaltmalar Listesi

- ABC: Assyrian and Babylonian Chronicles
- AHw: Akkadisches Handwörterbuch
- BM: British Museum
- BRM: Babylonian Records in the Library of J. Pierpont Morgan
- CAD: The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago
- CAH: The Cambridge Ancient History
- CDA: A Concise Dictionary of Akkadian
- JANEH: Journal of Ancient Near Eastern History
- JANES: Journal of the Ancient Near Eastern Society
- JNES: Journal of Near Eastern Studies
- K: Museum siglum of the British Museum in London (Kuyunjik)

MC: Mesopotamian Chronicles

RIA: Reallexikon der Assyriologie (und Vorderasiatischen Archäologie)

RIMA: The Royal Inscriptions of Mesopotamia Assyrian Periods

RINAP: The Royal Inscriptions of the Neo-Assyrian Period

Rm: Museum siglum of the British Museum (Rassam)

SpTU: Spätbabylonische Texte aus Uruk

STT: The Sultantepe Tablets